

REVISTA ISTORICĂ

ANUL al IX-lea, N-le 7-9

IULIE-SEPTEMBRE 1923

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE

PUBLICATE

DE

N. IORGA

CU CONCURSUL

MAI MULȚOR SPECIALIȘTI.

SUMARIUL :

N. Iorga : O nouă carte privitoare la Români din Balcani.

N. Iorga : Două „hrisoave“ românești.

Victor Motogna : O contribuție la istoria Românilor din Ardeal, în veacul al XIV-lea.

T. G. Bulat : Vechile inscripții ale episcopiei din Râmnicu-Vilcii

Victor Motogna : Brodnicii.

C. I. Karadja : Despre biserica luterană din București.

Gr. Avakian : Inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă.

N. Iorga : DĂRI DE SAMĂ. — CRONICĂ.

1923

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC” S. A., BUCUREȘTI

PREȚUL : 7 LEI

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

O nouă carte privitoare la Romîni din Balcani

Museul din Sinaia posedă o nouă cărticică grecească intitulată *Ἱστορία συνοπτικὴ τῆς Ἑλλάδος...*, συντεθεισα μὲν ἀγγλιστὶ ὑπὸ τινος ἀνωνύμου εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τῆς Λόνδρας, μεταφρασθεῖσα δὲ ἀπ' αὐτῶ τοῦτω εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐξ αὐτῆς μετενεχθεῖσα εἰς τὴν ἄπλοελληνικὴν ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Βασιλείου Π: π: Εὐθυμίου τοῦ ἐκ Κωνσταντινίου τῆς Μακεδονίας, εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων μας. προσφωνηθεῖσα δὲ τῇ ἐντιμοτάτῃ ἀδελφότητι τῶν ἐν Βιέννῃ ἐντοπίων Ῥωμαιοβλάχων, Viena, Noua Tipografie, 1807.

Deci e o Istorie a Greciei, de un Engles, nu de Goldsmith — de și n'am avut mijlocul să compar—, pe care a tradus-o și publicat-o apoi, în întregime, medicul grec din Viena Alexandridis. Prefăcută în nemțește, ea trece și în grecește, în limba pe care traducătorul o zice „a sa“, de Vasile Papa Eftimie, de loc din Constantzinos (Constantiana ?) în Macedonia. Și anume pentru școala întemeiată de „frăția localnicilor în Viena Greco-Romîni“: „Romeo-Vlahi“.

Însăși această știre despre o școală corespunzînd celei din Pesta e deosebit de interesantă, cu afirmarea netedă că ea nu e a Grecilor, ci a acestor Romîni elenisați în cultură, dar nu și în conștiință. Această confundare în grecism era însă așa de puternică, încît pe urmă, în textul german, se vorbește de «die hochansehnliche und geehrteste Gemeinde der zu Wien ansässigen Griechen», iar în cel grec de un *Ἑλληνορωμαεῖον*, căruia autorul i-a servit cinci ani și jumătate, ținînd și examene, la care se dau premii. Se arată că e o școală apuseană de științi, în care nu se merge numai, ca la cele vechi, îndătinute, până la Psaltire doar și la Octoih, ci se îndreaptă învățămîntul după un Corai ori după dascăli cum sînt Costandă, ierodiaconul Ștefan Duca, întrebuiinșindu-se lucrări ca ale lui Bouffier tradus și în românește, cum se știe, de episcopul de Hotin Amfilohie, și Müller, care trebuie să fie marele istoric elvețian.

De mare interes e lista prenumeranților, care e și a membrilor coloniei. Găsim astfel pe Gheorghe Constantin Doiu din Linotop (Γεώργιος Κωνστ. Δόιου Λινοτοπήτου), pe Naum Atanase Ghica din Moscopolie, pe Iosif Națu din Marienfeld, pe un Ttitiris, pe un Curti, pe Nicolae Dimu Dora (Γτόρα), pe Nicolae Tircă (Τόρκα), pe Ioan Ghiura (Γχούρα), pe Sterie N. de Πίνδου («din Pind»), pe Sterie Chiriac Țica (Τζίκα) din Mețovo, pe Naum Burca, pe Naum Καρίλλα, pe Mihail Γκόγγα, dar și pe Manase Eliad, pe Ioan Tunusli, unul din frații cari dădură Descripția Țerii-Românești, pe «arhicămărașul Ioniță Bașotă», pe un C. Filiti, pe Mihai Cantacuzino și pe Ienachi Văcărescu (ὁ εὐγενεστάτος Ἰ. Βακαρέσκου), pe Atanase Data (Ντάτα), pe Lascu Ciobară (Λάσχος Τζιόρα), pe C. Gh. Spirta (Σπήρτα), pe M. Papa Sterie din Mețovo, pe Arghir H. Dim. Terpu (Τέρπου), pe Teodor Racu (Ράκος), pe Sterie Costa, pe Ioan Dimitrie Ivu (Ίβου), pe Anastase Țapu (Τζάπου), pe încă un Τούρκα, pe un Gh. M. Ioviță (Γιοβιτζα), pe un Naum C. Doța (Δότζα), pe un Dimitrie Peșu (Πέσιου), pe un Gheorghe Bozucu (Μποζούκας), pe un Νικαράοι, pe Anastase Stasacu din Mețovo, pe Atanase Țecu, pe Atanase Μπόντης, pe un Gheorghe C. Dori, pe Rafael Dumba din Linotop, elev.

N. Iorga.

Două „hrisobule” românești

În *Cronica numismatică și arheologică*, IV, pp. 24-5, d. C. Moisil publică bula de aur de pe un document prin care Petru-Vodă, care trebuie să fie Radu Paisie (Petru de la Argeș), face o danie Muntelui Sinai, ale cărui legături cu țerile noastre n'au fost încă studiate. Chipul Voevodului, pe cap cu coroana cu trei vârfuri și ținînd crucea cu trei ramuri, e de sigur un portret care trebuie de adaus la celelalte. Radu-Petru are plete lungi și mustăți care atîrnă în jos ca ale lui Neagoe Basarab în fresce. De altfel Radu Paisie și-a isprăvit Domniile fiind exilat «în Egipt», unde a murit, ceia ce ar dovedi oarecare legături ale lui cu aceste regiuni.

A doua pecete are un caracter mult mai arhaic. Ea cuprinde cele două figuri lîngă pom, care se află în bulele și monedele bizantine și orientale. Inscripția ea însăși e în litere

de o formă veche ; în formulă obișnuitul „hrisovulă“ e înlocuit prin «zlatu peçatū». Fiind vorba de un Alexandru Voevod «gospodinū vlašchi» (nu «vlașcoi zemli» ; cf. și forme «săi» — aceasta — pentru «săi»), s'ar putea gândi cineva și la Nicolae Alexandru din secolul al XIV-lea, iar, de nu, trebuie să fie Alexandru-Aldea din al XV-lea, și nici de cum Alexandru contemporanul lui Mihai Viteazul.

D. Moisił mai pomenește două bule de aur pe documente pentru aceeași mănăstire a Sfintei Ecaterine de la Sinai, străveche și vestită : una e de la Petru Șchiopul, Domn al Moldovei, din 1575, alta de la Matei Basarab (1645).

Adaug că relațiile cu Muntele Sinai ale celui d'întăiu sînt cunoscute prin actele ce am publicat în volumul XI din colecția Hurmuzaki : Domnul cel bun și fricos își ascundea și acolo la călugări bogățiile care trebuiau să-l ajute în răstriaștea ce-și prevedea. După Matei se știe că Elina Cantacuzino, văduva Postelnicului Constantin, a călătorit la Muntele Sinai cu fiul ei Mihai, și o notiță contemporană ¹ pomenește trecerea lor pe acolo ; e încă mai cunoscut faptul că din această călătorie a ieșit zidirea în codrii Prahovei a mănăstirii Sinaii.

N. Iorga

O contribuție la istoria Romînilor din Ardeal, în veacul al XIV-lea.

Am semnalat în această revistă un important document privitor la dreptul românesc (ius valachicum), de la 1371. Acest act ni dă puțința să întvedem luptele Romînilor din Ungaria pentru păstrarea străvechilor așezăminte autonome, amenințate de reformele feudale ale Angevinilor. Vedem acolo pe Romîni și cnejii din cele patru districte ale cetății Deva împiedecînd cu forța executarea unei sentințe, care a fost adusă față de un Romîn după legile ungurești, și nu așa cum cerea «lex Olachorum».

Un cas analog ni se descopere într'un alt document, de la 1398 păstrat în aceeași arhivă a familiei Teleki din Tîrgul-Murășului, care are următorul conținut :

«Nos, Michael de Kalyan, comes, Petrus, filius Galli de Frata,

¹ Cf. Iorga, *Despre Cantacuzini*.

et Ladislaus de Gezterag, iudices nobilium comitatus de Cluj, memorie commendamus quod, veniens nostram in presentiam miles egregius, magister Nicolaus dictus Bolgar, nobilis de Thuson, nostrum postulans hominem ad inquisitionem sue veritatis, nos vero unum ex nobis, videlicet predictum Petrum, filium Galli, de predicta Frata causa veritatis de medio nostro duxissemus destinandum, qui demum exinde ad nos rediens et per nos diligenter requisitus, nobis conscientiose dixit suo modo quod ipse ab omnibus nobilibus et ignobilibus, quibus decuisset et licuisset, palam et occulte rescivisset quod predictus Nicolaus dictus Bolgar de Thuson ex iussu et speciali mandato Iohanni Styrch (!), vicevoyode Transilvani, quendam Volachum proscriptorem (greşit, in loc de : proscriptum), Kuskoman nomine, captivasset et captivari fecisset et, dum in suis captivitatibus eundem Volachum conservare..., imo conservaret, tunc Michael et Dionysius Volachi de Soimus, veniendo potenter, eundem Volachum Kuskoman proscriptorem de sua possessione Tomp vocata abduxissent, et, dum abducere voluissent, missis quibusdam suis famulis, ab eisdem Volachis, videlicet Michaele et Dionysio, eundem Kuskoman Volachum proscriptorem recipere voluissent, tunc iidem Michael et Dionysius Volachi duos suos famulos crudeliter vulnerassent una cum ipsorum equis et verberassent, eosdem captivassent et detinuissent, demum autem iudici de possessione Erkud vocata per suam fideiussoriam cautionem predictum Michaelem Volachum de predicta Soimus reddere predictus Nicolaus Bolgar coram se reddere voluisset, eo modo ut ex parte sui iudicium regni consuetudinis facere deberet; qui quidem iudex de Erkud predicta eundem Michaelem kenezium ad suam fideiussoriam cautionem recipere recusasset. Datum in Apahida, feria quarta, in festo beati Georgii martyris anno Domini. M.CCC nonagesimo octavo.»

Şi aici, ca şi în documentul de la 1371, cnezul Mihail şi Dionisie liberează cu forţa pe conaşionalul lor Cuşcoman din mâinile oamenilor trimişi de stăpînire ca să-l deţină.

E evident că ei îndrăznesc a săvîrşi acest lucru în puterea dreptului românesc, pe care stăpînirea nu voia să-l bage în seamă, judecînd pe Romîni după «regni consuetudo».

E un episod al luptelor şi frămîntărilor din care neamul românesc a ieşit învins, pierzîndu-şi vechile instituţii şi cu ele libertatea.

Victor Motogna

Vechile inscripții ale episcopiei din Rîmnicu-Vîlcii

de T. G. Bulat.

În urma reconstruirii lăcașului sfintei Episcopii de Rîmnic, de către fericitul întru pomenire episcop, leșit din școala paisiană, Calinic Cernicanul, «făcătorul de minuni», în 1856, vechile inscripții ale catedralei dispăruseră, mistuite poate și de foc.

Reluînd cercetările mele prin arhivele, noi de altfel, ale Episcopiei, am dat peste o «delă» care conține, în copie, însemnări interesante ce socotim că merită a fi cunoscute. Științele au fost cerute în Septembrie 1837 de către Departamentul treburilor bisericești. Se doria „o cunoștință pentru ctitori și hramul a două biserici ale Episcopii Rîmnicului, atît din Craiova, cît și de aici, din Rîmnic“. Se trimet, drept răspuns, «trei copii, însă cea supt nr. 1 adevărită după hrisovul Mării Sale răposatului întru fericire Domn Mihnea Voevod din leat 7000, de sint ani 345, scoasă după condica sineturilor Episcopii, pentru moșia Olteni, care acest cătun se află ca o jumătate de cale de spre Miazănoapte departe de orașu Rîmnicului și unde acolo se povestește de bătrîni că au fost mai nainte Episcopie, până a nu se clădi în locul ce să află acum; și, așa fiind, urmează să se înțeleagă că această Episcopie a Rîmnicului au fost în ființă mai nainte de venire într'această țară a Sfîntului Nifon, în zilele răposatului Domn Radu-Vodă cel bătrîn, de sint ca la 300 de ani, într'a căruia Domnie să zice că s'ar fi înființat întiași dată Episcopia Rîmnicul și Buzăului“.

„Pisania din lăuntru bisericii sfintei Episcopii Rîmnic, unde de-a-supra ușii să află zugrăviți doi răposași întru fericire arhieriei, însă păriatele Climent în dreapta și părientele Grigorie în stînga, fiind amîndoi în mîini sfînta biserică.

1837, Octom. 2.

Climent episcopul Rîmnicului. Aceasta prea-cinstită și de Dumnezeu iubitoare episcopie, bine păstorind turma, care de la Dumnezeu ne-au încredințat, ani doisprezece și păzindu-o în primejdioase vremi de răzmiriță, și frumusețînd sfînta biserică aceasta după cum se vede, întărînd sfînta episcopie cu chilia și cu zi-

duri și alte lucruri și lăsînd scaunul sfîntei Episcopii de bună voie Sfinții Sale, au încredințat pe ucenicul Sfinții Sale, iubitorul de Dumnezeu chir Grigorie episcop Rîmnicului.

«Pisania bisericii sf. Episcopii Rîmnic, din sud Vilcea, ce este pusă d'asupra ușilor în tinda biserici.

1837, Octom. 6.

Această dumnezeiască biserică episcopie a Rîmnicului Noul Severin, hramul Sfîntului Nicolae, din temelia ei au fost zidită de doi arhierei, Vlădica Eftimie și Mihail Episcopu, iar, cînd au fost la leat 7245, viind Turcii cu război asupra Nemților și i-au scos din țara aceasta, au ars și au surpat biserica aceasta, cu toate cele din prejurul ei. Deci, pre acele vremi fiînd arhiereu Scaunului acestuia episcop chir Climent, om de țara aceasta, carele cu ajutorul lui Dumnezeu și cu a sa cheltuială au prefăcut-o, înălțîndu-o și făcîndu-o cu turla și cu advon și pardoseala, și cu zugrăvele împodobindu-o și cu case înprejur, precum se vede, în zilele luminatului Io Constantin Nicolae Voevod, lăsînd vecînica pomenire Sfinții Sale leat 7258».

„Pisania bis. sf. Episcopii din Craiova.

Cu ajutorul sfîntei și de viață făcătoarei Troițe, această sf. mănăstire unde să prăznuește și să cinstește hramul Sfîntului Prooroc Ioan Botezătorul și Sfîntul erarh Nicolae de la Miralicheia, este zidită din temelie de dumnealui Barbu Zătoreanu biv Vel Stolnic, fiu dumnealui răposatului Pătru Zătoreanu și jupîneasa dumnealui Neacșa Zătoreanca, infrumusețîndu-o pe dinlăuntru atît și pe din afară pecum sa vede, avînd ajutor și pe alți neguțători, care în veac se vor pomeni dușinealor și tot neamul.

În zilele luminatului Domn Io Scarlat Grigorie Ghica Voevod, cu blagoslovenia Prea Sfinții Sale părintelui chir Grigorie Rîmnicu, fiînd ispravnic și ctitor jupîn Tudor Săpunaru și Barbu dascălu; începută la anul cu leat 7265—1757" (în text).

*

Am mai avea inscripția schitului de la Olteni, cunoscută însă din „Istoricul Eparhiei Rîmnicului" (1905), p. 328. Credem interesantă de amintit mențiunea: „În dreapta este zugrăvit Eftimie Vlădica și în stînga Mihail Episcopu, fiind amîndoi în mijlocu sfîntului schit“.

BRODNICII

În broșura mea : «Articole și Documente» («Țara Brodnicilor și Vrancea», refipărit din «Revista Istorică», p. 35 și urm.) încercasem să aduc în legătură «Brodnicii» cu «Vrancioii», «Brodnicia» cu Vrancea. Mi-am dat singur sama de îndrăzneala acestei teorii, așteptînd părerile filologilor și istoricilor noștri.

D. Ferent, în documentatul d-sale studiu despre Cumani și Episcopia lor¹, nu pomenește nimic despre articolul meu — nu-l cunoaște ori îl ignorează intenționat — nu știu.

D-sa ajunge la un rezultat nou, dar greșit, prin răstălmăcirea izvoarelor principale : a actelor provenite din cancelaria papală și ungară.

D. Ferent ajunge la conclusia că Brodnicii n'au fost Romfni, ci mai cu-înd un trib nomad din neamul turcesc al Berendicilor, pomenit la cronicarul Nestor.

Pentru dovedirea acestei aserțiuni aduce trei argumente principale :

a) Brodnicii au fost păgîni ; b) locuințele lor nu se aflau în Moldova de azi, căci hotarul lor vestic era Siretiul și c) Brodnicii erau un popor nomad.

Să luăm pe rînd aceste dovezi.

Brodnicii erau păgîni, căci «la 1227» — spune d. Ferent — «Grigorie al IX-lea.... pune pe Cumani alături cu Brodnicii, a căror convertire se nădăjduiește, iar delegatul papal e trimis și la aceștia pentru a-i aduce la cunoștință adevăratului Dumnezeu». Nu înțelegem însă pentru ce n'ar fi vorba despre convertirea Cumanilor păgîni de-odată cu a Brodnicilor schismatici.

A doua dovadă că Brodnicii nu erau creștini o scoate d. Ferent din scrisoarea lui Béla al V-lea (1254) către Inocențiu IV, unde «Brodnicii sînt numiți păgîni (*infideles*), alături de Cumanii păgîni».

Locul în chestiune sună așa : «Regnum Hungariae..... diversis infidelium generibus circumseptus, utpote Ruthenorum, Cumanorum, Brodnicorum a parte orientis, Bulgarorum et Bozniensium hereticorum a parte meridiei»....

Faptul că după expresia „infidelium“ urmează întăiu „Ru-

¹ *Cultura Creștină*, n-rele 6-7, pp. 126 și urm.

thenorum“ nu dovedește oare că aici *infidelis* înseamnă și *eretic, schismatic*? În aceeași scrisoare, când e vorba de Cumani, nu-i numește simplu: «*infideles*», ci «*pagani*», ori «*pagani infideles*». Cităm: „Cumanos etiam in regno nostro recepimus, et, proh dolor, per paganos hodie regnum nostrum defendimus et per paganos infideles Ecclesiae conculcamus“¹.

Nu susține d. Ferentz cu mai mult succes nici cealaltă aserțiune, că hotarul vestic al Brodnicilor a fost Siretiul.

Se poate într'adevăr deduce așa ceva din cele două izvoare contimporane, de la 1222 și 1254? Să începem cu scrisoarea lui Béla al IV-lea de la 1254.

D. Ferentz scrie: „Astfel Béla al IV-lea putea scrie, la 1255, către papa Inocențiu al IV-lea, că regatul unguresc e încunjurat la Răsărit de Galiția (Haliciu), Cumania și țara Brodnicilor, iar spre Miazăzi de Bulgaria. Din mărturia aceasta, combinată cu diploma din 1222 și cu faptul că țara Teutonilor se întindea spre Răsărit până la Siretiu, concludem că țara Brodnicilor începea cu malul stîng al acestui rîu și că era așezată mai mult în Sudul Moldovei, lângă Siretiul inferior».

Dar autorul uită că pe la 1254 țara Teutonilor, prin urmare Ungaria nu se mai întindea până la Siretiu. Catastrofa de la 1241 silise pe Unguri să-și caute scăpare în scutul hotarelor firești, al munților Carpați, cari erau deci hotarul ce despărția Ungaria de Brodnici. Doar tocmai de aceia se plînge Béla al IV-lea în această scrisoare: «*tributarias eisdem (Tartaris) se constituerunt et specialiter regiones que a parte orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Ruscia, Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant*».

Acest adevăr reiese limpede din documentul citat: hotarele Brodnicilor se atingeau cu Ardealul.

Același lucru îl dovedește și documentul andreian din 1222. În acest an Andrei al II-lea întărește Cavalerilor Teutoni posesiunea Terii Birsei, dăruită în 1211, adăugînd un nou teritoriu

«*Addimus etiam postmodum eisdem fratribus conferentes castrum quod Cruceburg nominatur, quod fratres praedicti de novo construxerant cum pratis circa illud adjacentibus et a*

¹ Hurmuzaki, I¹, p. 201.

fine terrae Cruceburg terram, quae vadit usque ad terminos prodnicorum»¹.

Prima donațiune a lui Andrei al II-lea mergea spre Est până la pârăul Tertylou = Tartlau. Lingă acest pârău au clădit cavalerii cetatea Kreuzburg, pe care li-o dă regele împreună cu pământul ce se întindea până la hotarele Moldovei. Orice altă explicare e arbitrară.

Mai susține d. Ferentz că Brodnicii au fost un popor nomad, căci analele rusești îi amintesc ca luând parte la lupta de la Oca și Calca, iar cronicarii bizantini supt un nume modificat îi fac să apară în Peninsula Balcanică.

Aceste știri n'au fost încă destul cernute de critica istorică.

În schimb cele două documente, al lui Andrei al II-lea, de la 1222, și scrisoarea lui Béla al IV-lea, ni dovedesc un fapt sigur : în prima jumătate a secolului al XIII-lea, Brodnicii au avut o țară statornică care la Vest se mărgenia cu Ardealul.

Și acest hotar a rămas neschimbat cel puțin treizeci și doi ani, de la 1222 până la 1254, după care dată Brodnicii nu mai sînt amintiți în zivoarele istorice.

Acesta era un punct de mult cîștigat în istoria enigmaticeiui popor. Neglijîndu-l, d. Ferentz a apucat o cale greșită, care l-a dus la rezultatul schițat mai sus.

Din aceasta însă nu voiesc să trag nicio concluzie în favorul părerii dezvoltate în articolul meu menționat.

Victor Motogna

Despre biserica luterană din București

În traducerea nemțească a călătoriei Suedezului I. Berggren, «Reisen in Europa und im Morgenlande», Lipsca și Darmstadt (C. W. Leske), 1834, 3 vol. in-8°, găsesc următoarele:

«Biserica luterană la București, în legătură strînsă cu cea din Constantinopole, s'a bucurat de la început de protecția Legațiunii suedeze în capitala Turciei.

Fu întemeiată pe la 1750. În anul 1751 (? poate 1741 sau 1753) principele Racoviță (Mihai, 1741-44, sau Constantin, 1753-

¹ Zimmermann-Werner, I, p. 19.

56) dete autorisația de-a zidi o biserică. Preotul de atunci, Göldner, propusese ca banii să fie strinși în țerile protestante pentru cheltuielile zidirii, și doi Nemți, membri ai comunității F. J. Vöfel și J. Clemens, fără trineși în străinătate într'acest scop. Prin Germania sosira și la Stockholm, unde primiră de la rege în afară de bani și făgăduiala ca această comunitate să fie ocrotită de Legațiunea suedesă la Constantinopole. După întoarcerea trimișilor se începu zidirea bisericii, care fu însă întreruptă din cauza războiului de la 1769-74, așa încit clădirea nu fu săvârșită până la 1775, în timpul Domniei lui Alexandru Ipsilanti.

Între 1771 și 1778 comunitatea rămase fără preot. În acest din urmă an veni ca pastor Johann Klockner, care sfinți biserica la 15 August 1778. El stătu la noi până la adinci bătrineți, fiind între optzeci și nouăzeci de ani la 1820, cind îl pierdem din vedere.

Biserica evangelică de la Iași fu mult timp în legătură cu cea de la București, ajunse însă mai târziu supt protecția rusească.

Redau patenta de protecție pentru biserica bucureșteană după o copie aflată în hîrțile mele:

«Seiner Königlichen Majestät zu Schweden bei der Ottomanischen Pforte accreditirter ausserordentliche Gesandte.

Wir, *Gustav von Celsing*, fügen hiemit zu wissen, was massen die an Allerhöchstgnädigsten König und Herrn, vor einiger Zeit, von der Evangelischen Gemeinde zu Buckarest in der Wallachei abgesandte Deputirte, Namens *Jacob Clemens* und *Friedrich Vöfel*, von dem Zustande der von jetzt bemeldeten Evangel. Gemeinde nun aufgerichteten Kirche ihren allerunterthänigsten Bericht abgestattet mit beigefügter allerdemüthigster Bitte, dass Seine Königl. Maj^t erwäunter Evangel. Kirche und Gemeinde Allerhöchst Dero Königl. Schutzes und Vorsprache versichern zu lassen, allerhuldreichst geruhen mögten.

Wenn nun Seine Königl. Maj^t diesem allerunterthänigsten Ansuchen in Gnaden stattgegeben und solchem zufolge uns vermöge Eines Königl. Rescripts vom 25 Julii des abgewichenen Jahres Allergnädigst anbefohlen dass, im Fall abbesagter Ewangel. Gemeinde in der derselben zugestandenen Religionsfreiheiten, künftighin einige Hindernisse oder Einschränkung geschehen möchte, sowohl Wir als auch unsere Nachfolger im hiesigen Gesandtschaftsposten dieselbe in vorkommenden Fällen der Billigkeit und den Umständen gemäss an gehörigen Orten kräftigst zu un-

terstützen Uns nicht entlegen sollten. So haben Wir solches mehr erwähnter Evangel. Gemeinde zu Bucharest hiemittelst öffentlich zu erkennen zu geben, und in solcher Hinsicht dem von derselben anhero abgefertigten Fürstlich-Wallachischen Hof-Apotheker, *Michaël Lange*, darüber auf dessen Ansuchen gegenwärtiges beglaubtes Zeugniß ausfertigen zu lassen, nicht ermangeln wollen.

Urkundlich, unter Unserer eigenhändischen Unterschrift und beigedrückten gewöhnlichen Insiegel, gegeben im Königl. Schwedischen Pallast zu Constantinopel, den 20 November 1755.

(s) *Gustaf Celsing.*

Coram me, Johann
Klockner, Pastor,
a. c. add.

Aus der Pergaments-Ur-
kunde copiert von Andr.
P. Müllers, den 9-ten
Februar 1812^a.

Acest act probează, între altele, că aveam la București un farmacist al Curții Princiare domnești, Lange, pe la 1755, fapt ne-unoscut până acum (cf. N. Iorga, *Farmacia în țerile romîne*).

C. I. Karadj.

Inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă.

Inscripțiile de față, în număr de treizeci și opt, făcînd parte din „*Corpus inscriptionum armenicarum Romaniae*“, pe care îl voi publica ulterior, au o valoare istorică — mai cu samă cît privește chestiunea imigrării Armenilor în Cetatea-Albă — puțin obișnuită. Fînd însă săpate în marmură și împodobite cu tot felul de ornamente obișnuite în arta armeană, aceste inscripții au și valoare artistică.

Cele mai vechi din ele se află în interiorul bisericii. Aceasta fiind cu vre-o trei metri mai jos de suprafața pămîntului, are trei altare: în numele Adormirii Maicii Domnului, în numele Sf. Auxentie (în dreapta lui) și în numele Sf. Ioan Evanghelistul (în stînga).

Celelalte inscripții se află în cimitirul din spre Nord-Est de biserică, apoi în curtea acesteia, în pridvorul școlii primare armenie (în spre Sud de biserică, tot în curtea ei), una la intrare, în izvorul Sf. Gheorghe, una la ușa sudică a bisericii bulgare

din oraș, una în Muzeul de Arheologie din Odesa și în sfârșit două în parcul satului balnear Budachi.

Cu toate că cele mai multe din ele au fost publicate și aiurea, însă interpretarea ce li s'a dat lasă mult de dorit.

De aceia am încercat să le public din nou, și de data aceasta — din motive tehnice — numai în traducere.

Cifra 551 ce se adăoga la fiecare dată din inscripțiile noastre este necesară pentru a se arăta anul Domnului, anul Armeniilor începându-se abia la 551 după Nașterea lui Hristos.

Cifrele puse în fața inscripțiilor arată ordinea numerică a inscripției din grupul dat, ordinea grupului și ordinea generală a inscripției.

Inscripția de pe altarul Sf. Auxentie.

1-1-1. — Cu voința Nemuritorului Dumnezeu noi poporeni și negustorii din Acherman zidit-am această biserică a Sfintului Auxentie cu ajutorul arhimandritului Atanas din Țair. Rugăm a-l pomeni întru Domnul. În anul 1699 (1148+551).

În partea dreaptă și stînga a inscripției sînt săpate două cruci în jurul cărora stă scris :

În partea dreaptă :

1-1-1-a — † Această sfîntă cruce (este) întru pomenirea dascălului Carapet,

În stînga :

1-1-1-b — † Această sfîntă cruce (este) păzitoarea lui Aitîn.

Inscripția aceasta a fost greșit interpretată de Melixet Becov¹. Astfel textului armenesc al inscripției „țairțo“ (din Țair), pus greșit după Melixet Becov, i-ar corespunde țair, zor, adică : •(cu ajutorul arhimandritului) suprem... rugăm a-l (pomeni întru Domnul)•. Greșala lui Melixet Becov este vădită, întru cît toată inscripția este săpată foarte corect. Dar cuvîntul țairțo mai are și o interpretare istorică. Țair, sau țar în limba armeană înseamnă margine (cf. Ucraina, craina). În antichitate astfel se numia județul de astăzi Djevanșir al guberniei Elisavetopol. Acest județ se afla în Nordul provinciei Siunic, în Sudul pro-

¹ Antichitățile armenesti din Cetatea-Albă (iu ruseste), Tiflis 1911. pp. 24-7.

vinciei Canțah, în Vestul provinciei Arțah (Șușa de astăzi) și în sfârșit în Estul provinciei Gheharcuni¹.

Afară de arhimandritul Atanas se mai întâlnește unul, anume Hovhannes, tot din Țair, care moare la 1583². De altfel, prezența în Cetatea-Albă a unui arhimandrit venit din Armenia în sec. al XVII-lea se explică ușor prin aceea că în această epocă, precum se va vedea mai jos, era un curent foarte puternic de înigrare al Armenilor din țara natală în părțile noastre.

Inscripția de pe altarul Sf. Ioan Evanghelistul.

2-1-2 — Această piatră este amintire de la Mesrob Hagiul din Tanakert și Bagdasar Pribeagul³. [Se află] în altarul Sf. Ioan.

Tot pe această placă de marmoră, ceva mai sus de inscripție, se află o cruce săpată, în jurul căreia, în forma de trapez stă scris :

2-1-2-a — Domnul Dumnezeu Iisus Hristos. În anul 1703 (1152+551)⁴.

Melixet Becov, admitând că în aceste două inscripții este vorba de două biserici, și nu altare, ridicate separat una de alta, a ridicat chestiunea existenței în Cetatea-Albă a trei bisericilor — a Adormirii Maicii Domnului, a Sf. Auxentie și a Sf. Ioan Evanghelistul. Această părere și-a basat-o pe aceea că părintele Băjischeanț trecînd pe la începutul secolului al XIX prin Muntenia și Moldova, îndrumîndu-se spre Polonia și oprindu-se în Cetatea-Albă, unde vede „o biserică armeană foarte veche, în piatră, pe jumătate îngropată în pămînt“, găsește în ea un memorial care spune : «S'au făcut și s'au scris din nou lista acestei vistierii în anul 1747 (1196+551), în orașul de spre Mare Acherman».

¹ V. Arhiepiscopul Mesrob Simbeteanț, Descrierea istorică a județului Nouă Balazid al guberniei Erivan, Ecîmiadzin 1895, p. 627.

² *Idem., ibid.*, p. 603. Nu putem însă determina din care anume Țair provenia arhimandritul Atanas, căci cu acest nume în județul Țair erau mai multe localități, *ibid.*, p. 594.

³ În Melixet Becov, *ibid.*, p. 27, din cauza descifrării greșite, în loc de Bagdasar Pribeagul stă «fratele Bagdasar», ceea ce schimbă tot sensul inscripției.

⁴ Melixet Becov arată greșit dată 1603, și nu înțeleg de ce-l combate pe Cuciuț Ioancsov, care, cu toate că citește greșit inscripția și el, data însă o arată drept (*ibid.*, pp. 28-30).

[Se află] în biserica celor trei sfinți : Născătoarei de Dumnezeu. Sf. Auxentie și Sf. Ioan Evanghelistul¹.

Călătorul nu ni spune în ce era scrisă această listă : săpată în piatră sau scrisă în vre-un registru de inventar. S'ar părea mai degrabă că aici e vorba de registru, căci, dacă ar fi contrariul, adevărat dacă ceia ce ni comunică Băjișcheanț ar fi fost săpat în piatră, apoi nu înțeleg de ce nu vorbește el de celelalte inscripții, așa de numeroase și importante și care de sigur că existau acolo și pe vremea lui. După Melixet Becov, Băjișcheanț menționează această listă pentru a arăta că înainte vreme în Cetatea-Albă erau trei biserici armenesti, desființate apoi cu ocazia mutării Armenilor din Cetatea-Albă în Grigoriopol². Cît de puțin însă este întemeiată această părere se vede din aceea că nu ni s'a păstrat nicio știre cu privire la desființarea celor două biserici. Această desființare însă nu se poate admite și pentru faptul că în afară de cimitirul din grădina bisericii nu se mai găsește în tot cuprinsul orașului niciunul care să aibă inscripții funerare armenesti. În sfîrșit, această desființare a două biserici nu se poate admite cu atît mai mult, cu cît însuși Băjișcheanț, acolo unde e vorba de desființarea de biserici armenesti, -- nu tace. Astfel el spune că „Armenii din Căușani, cari aveau odată o biserică foarte frumoasă, de piatră, pe jumătate îngropată în pămînt, n'o mai au“³. Ar fi cu neputință să admitem desființarea acestor biserici și prin faptul că, în secolul al XVIII-lea, orașul Cetatea-Albă fiind năvălit de Ucrainieni și Zaporojeni amenințați cu moartea de Ecaterina a II-a, aceste biserici ușor puteau să treacă la ei⁴. Dar mai este înc'un argument nu mai puțin important decît cele de mai sus: în anul 1699 misionarul catolic

¹ Arhimandritul Minas Băjișcheanț, *Călătoria în Polonia...*, Veneția 1830, (în armeneste). § 373, p. 210.

² *Ibid.*, pp. 27-30.

³ Băjișcheanț, *ibid.*, § 312, p. 187.

⁴ Asupra năvălirii Ucrainienilor și a Zaporojenilor în acea epocă s'ar fi putut face o foarte frumoasă monografie în ce privește infiltrarea elementului ucrainian în Sudul Basarabiei. Din păcate însă arhiva vămii Cetății-Albe, fiind transportată aici pe la începutul secolului al XIX-lea, a fost vindută de către funcționarii vămii locale unor negustori, fără autorizația prealabilă a Arhivelor Statului. Printre altele, în semn de protestare contra acestei barbarii s'a scris un articol și în „Neamul Românesc“, an. 1920, 19 Decembrie

Luigi Maria Pidou, trecînd în Moldova, află acolo o eparhie armeană, în capul căreia se afla episcopul Isaac de care atîrnau următoarele circumscripții eclesiastice armenesti: Vasluiu, Bender, Acherman și Botoșani, fiecare avînd cîte o biserică armeană și cîte un preot ¹.

Inscripțiile din zidul de Miazăzi al bisericii.

3-1-3. — † Sfînta cruce aleasă întru numele Mîntuitorului și numită drept sfînt semn este amintire de la Edigar, soția și părinții săi. În anul 1446 (895 + 551).

Este scrisă în versuri, din care cele d'întăiu trei sînt iambice, cu patru silabe și rimate, al patrulea fiind liber. Traducerea noastră diferă de a lui Melixet Becov prin aceea că după acesta soția lui Edigar este aceea care lasă ea piatra bisericii ².

Inscripția aceasta, care ocupă un loc foarte mic în partea de jos a lespezii, este interesantă prin ornamentul ei înfățișînd două cruci stilisate și împodobite cu niște crengi de viță cu struguri, putînd sta alături de multe din ornamentele de pe pietrele funerare din Ani. În țară printre celelalte armenesti și romănesti acest ornament poate să ocupe locul de frunte. Dar felul cum sînt săpate cele două cruci amintește foarte mult crucea săpată pe inscripția de pe poarta cetății restaurată de Ștefan al II-lea în anul 1440.

Bogdan, care a reeditat această inscripție, văzînd că forma crucii săpate pe ea este unică printre celelalte din țară și ținînd samă de locul pe care-l ocupă stilul bizantin în arhitectura bisericască romînă, a încercat să admită și aceea influența spiritului bizantin ³. Însă astfel de cruci nu se întîlnesc nu numai în țară, ci chiar printre crucile bizantine din Sudul Rusiei ⁴. Mai este încă ceva care ne face să nu admitem aceea influența stilului bizantin, anume că, pe cînd crucile bizantine se întîlnesc de o-

¹ Citez după Hasdeu, *Etimologicum magnum*, la cuvîntul „armean“, c. 1697. A doua biserică din Botoșani a fost ridicată mai tîrziu, v. Băjișcheanț, *ibid.*, § 352, p. 209. Cf. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, 1.

² *Ibid.*, p. 31.

³ Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă în «Analele Academiei Romîne»*, vol. XXX, 1908, p. 314, nota 3.

⁴ V. colecția de cruci a fraților B. I. și V. N. Hanenco, din Chiev. *Antichitățile rusești* (în rusește), 1899-1900.

biceiu una câte una, a noastră este însoțită de alte două cruci mai mici, lucrute în același stil și crescînd în dreapta și stînga rădăcinilor crucii celei mari¹.

Dar astfel de cruci sînt foarte răspîndite în Armenia, mai cu samă în Ani, capitala Bagratizilor². Dacă Bogdan ar fi observat celelalte două cruci, cred că n'ar fi susținut influența stilului bizantin în crucea de față. Așa fiind, se poate admite participarea și a meșterilor armeni la ridicarea monumentelor de artă bisericească romînă medievală³.

Inscripțiile din zidul de Miazănoapte al bisericii.

Pe o placă de marmură nu mare, sînt săpate două cruci în stînga cărora stă scris :

4-1-4. — †† Sfintele semne sînt amintiri de la Sarkis și Galust și părinții lor. În anul 1774 (923 † 551).

O placă de marmură frumos împodobită cu o cruce are în josul ei următoarea inscripție :

5-1-5.—† Această sfîntă cruce este amintire de la domnul Agopșă și părinții lui. Și cel ce va ceti (aceasta) să spună : Iartă-l, Doamne, și el însuși își va găsi iertăciunea la judecată (de apoi).

Cu toate că data lipsește acestei inscripții, fiindcă însă caracterul literelor ei este cam din secolul al XV-lea, s'ar părea că aici e vorba de acel domn (în armeneste baron), Agopșă, care, trecînd pe la 1451, cu fratele său Levon, din Caffa în Moldova, a dăruit bisericii Maicii Domnului din Iași o evangheliie scrisă cu mîna liberă, care se păstrează și astăzi în acea biserică⁴.

¹ Bogdan, *ibid.*, planșa I.

² V. în Jacques de Morgan, *Histoire du peuple arménien*, Nancy-Paris-Strasbourg, 1919, desenele de pe pp. 137, 339 și 340.

³ Frantz Jaffé insistă asupra acestui punct de vedere cu privire la biserică din Curtea-de-Argeș: v. în *Die Bischöfliche Klosterkirche in Curtea-de-Argeș in Rumänien*, Berlin 1911, p. 73, tabelele 6, 8, 9, 10, 10, 106, 113, desenele 32. Pentru influența arhitecturii armene în Balcani, v. Charles Diehl, *L'architecture arménienne aux VIe et VIIe siècles*, în „Revue des études arméniennes”, Paris, I, I, fasc. 3, 1921, p. 231.

⁴ V. Colecția Căminuț, sau *Letopisețul Armenilor din Polonia și România* (în armeneste), Veneția 1895, p. 161. Gr. Bucliu anunțase o traducere în românește a acestei cronici, însă ea, după cite știu, nu a apărut încă. V. Minas din Tocat, *Un cîntec de jălire asupra Armenilor din Țara Vlahilor*, traducere de Gr. Bucliu, București 1895, introducere, p. 4.

Ca și în dedicația scrisă pe evanghelie, Agopșă și în inscripția de față cere să fie pomeniți și părinții lui pentru dania lor comună.

Inscripțiile din pridvorul de Miazăzi al bisericii.

1-1-6.—Acesta este locul de odihnă al dascălului Hovanes, fiul lui Evtikias, care a trecut în viața (de veci) în anul 1650 (1099+551).

Acest dascăl este, precum se va vedea mai jos, cel mai vechiu printre ceilalți menționați în inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă.

2-1-7.—Acesta este locul de odihnă al lui Pircîr, fiul lui Narin Beg, din Tanakert¹, care a răposat în anul 1743 (1198 + 552)

Lespedea aceasta este împodobită frumos cu un basorelief represintind un buchet de flori pus într'o garafă, de amîndouă părțile căreia sînt doi chiparoși stilisați.

Tot în acest pridvor se află o lespede de marmură pusă odată pe mormîntul unui tînăr pribeag în Cetatea-Albă. Prin forma poetică în care este scrisă se presintă ca fiind cea mai frumoasă dintre toate celelalte. Are șaptesprezece versete iambice, cu patru silabe fiecare, și unul singur (cel d'întăiu) cu două silabe iambice și un anapest în mijlocul lor; versetele au data și sînt rimate.

3-1-8 — Măgărdici, acest viciu copil, nepotul Vlădicăi arhiepiscopul Daniel, din Baiazid, nunciu al Sfîntului Altar din Eci-miadzîn, venit aici, în orașul acesta Acherman, cu vremea, ca un pribeag într'o țară străină, lipsit de toate: de frați și mamă și mîngîierea lor, din porunca neclintită a Făcătorului de viață, ce se atinse de sufletul lui, a părăsit pe toți ai săi, bîgîndu-i în mîhnire și amărăciune, și s'a dus pe calea veșniciei în vîrstă-i copilărească. Ci astăzi el cere doar un «miluiește» de la vizitatorii mormîntului său.

În anul 1798 (1247+551), Aprilie 21.

Arhiepiscopul Daniel de care e vorba în inscripția de față e foarte posibil să fi ocupat acest scaun la 1798, fiindcă la 1801 este ales catolicos al tuturor Armenilor (Daniel I de Surmari). El moare la 1806.

¹ Din gubernia Erivan.

În ordinea numerică a patriarhilor armeni, începînd cu Grigore Iluminătorul (302-305), și socotind și pe antipatriarhi, el ocupă locul al 150-lea¹.

4-I-9 — Acesta este locul de odihnă al lui Brangul², fiul lui Hicium Haġiul din satul răsăritean³ Tanakert, care a trecut în viața (de veci) în anul 1759 (1208+551).

Inscripțiile din pridvorul vestic al bisericii.

5-I-10 — Acesta este locul de odihnă al lui Avac, fiul lui Marcar, din satul Camres de Erivan, care a trecut către Hristos în anul 1719 (1168+551), Septembrie 21.

6-I-11 — Acesta este locul de odihnă al lui Agabab, fiul lui Arutiun din satul Camres de Erivan, care a trecut către Hristos în anul 1713 (1162+551), Octombrie 8 zile.

Inscripțiile din grădina bisericii.

a) Din spre zidul de Miazănoapte al bisericii.

1-II-12 — Acesta este mormîntul meu, locul de odihnă în care am venit. Sînt dintr'o țară de Răsărit, iar după îndeletnicire bun negociator. Mă rog vouă cari treceți în drum să-mi ziceți măcar un Doamne miluiește pentru mine, care am fost plin de păcate înaintea Domnului, și să vă rugați pentru mîntuirea sufletului (meu). Aivaz Haġiul, fiul răposatului Șahnazar, din Gheharcuni, care am trecut către Domnul în anul 1766 (1215+551), Novembre 10 zile.

2-II-13 — Mă rog vouă c re treceți pe drumul (acesta) să ziceți pentru mine un Doamne miluiește, pentru ca și pe voi să vă miluiască în ziua de caznă. Dîhșun, soția lui Sarkis, care am trecut în lumea (de veci). În anul 1705 (1154+551), Februar 22.

3-II-14 — Acesta este locul de odihnă al dascălului Cioră Marcar, fiul dascălului Hovanes din Ketron⁴, care a trecut către Hristos în anul 1717 (1166+551), Septembrie ziua 5.

¹ Morgan, *ibid.*, p. 366.

² Fiindcă această inscripție este scrisă greșit gramatical, e posibil să avem Frangul, destul de curent în limba armeană, sau Trangul, sau Francul, care, după cum știm, se întilnește în vremea aceasta în Moldova.

³ În original foarte greu se cetește „areveți“ (din Răsărit). O altă interpretare pare imposibilă.

⁴ Satul Ketron se află în gubernia Gutais, în apropierea orașului Tiflis.

b) Din spre zidul de Răsărit al bisericii:

4-II-15 — Acesta este locul de odihnă al lui Nazar Hagiul, fiul lui Bedros din Tanakert, care a trecut către Hristos în anul 1803 (1152+551).

Inscripțiile din curtea bisericii.

1-III-16. — Acesta este mormîntul lui Hacerès, fiul lui Simavon, care a trecut către Hristos în anul 1689 (1138+551).

2-III-17. — Acesta este locul de odihnă al lui Simavon Hagiul, fiul lui Mîsir Hagiul din Acherman, care, bătrîn de 72 de ani și cu barba-i albă, a trecut către Domnul în anul 1712 (1161+551), luna August ziua cincea.

Acest Simavon Hagiul este probabil acela al căruia fiu, Haceres, pomenit în inscripția precedentă, moare la 1689.

3-III-18. — Acesta este mormîntul Sultanei, soția lui Mesrob din Tanakert, care la vîrsta de 52 de ani a trecut către Domnul în 8 August 1705 (1154+551).

Aceasta Sultana este, precum se vede, fiica aceluî Mesrob din Tanakert, care cu doi ani înainte, la 1703, împreună cu Bagdasar Pribeagul, ridică, tot în biserica armenească din Cetatea-Albă, altarul Sfîntului Ioan¹. Faptul însă că ea este înmormîntată în curtea bisericii Adormirii Maicii Domnului, și nu aiurea, arată și mai mult că orice tendință de a proba existența în Cetatea-Albă a unor biserici armenești în afară de biserică Adormirii Maicii Domnului este vadit greșită.

4-III-19. — Acesta este mormîntul lui Aga Han, fiul lui Sar-Beg. 1717 (1166+551).

5-III-20. — Acesta este mormîntul lui Panos, fiul lui Sar-Beg 1717 (1166+551).

6-III-21. — Acesta este locul de odihnă al lui Nicolae, fiul lui Pir Cîrl, din Tanakert, care a răposat în anul 1724 (1173+551).

7-III-22. — Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, soția lui Aivaz Hagiul din Acherman, care a trecut în lumea (de veci) în anul 1742 (1191+551) luna Martie 20.

8-III-23. — Acesta este locul de odihnă al domnului Stepan,

¹ Vezi inscripția 1-I-1.

fiu lui Mîrza din Tanakert, care a trecut în viața (de veci) în anul 1759 (1208+551), Iunie 1.

9-III-24. — Neguțătorul Sarkis cel iscusit și înțelept, născut în Acherman, fiul lui David Harâ, venit în vechiul Acherman din satul Harindj de Argas, izgonit din Țară, a izbutit prin rugăciunile către Stăpînul să-și găsească mijlocul de a se întoarce (către Domnul). În anul armenesc 1211 (1762), Decembre 5, ziua Miercuri ¹.

Inscripția aceasta, săpată pe o foarte mare placă de marmură, are în susul ei litera F, care în limba armeană arhaică înseamnă Dumnezeu. Supt Țară se înțelege Împărăția Domnului, de unde pleacă muritorii pentru ca să se adăpostiască din nou în ea cînd li vine ceasul.

10-III-25. — Acesta este locul de odihnă al lui Hovaghîm din Turun ², care a trecut către Domnul în anul 1726 (1175+551), ziua 5.

Inscripțiile din pridvorul școlii.

1-IV-26. — Acesta este locul de odihnă al lui Amârvel, fiul lui Isaia, din Tanakert, care a trecut către Domnul în anul 1729 (1178+551), August 15.

2-IV-27. — Acesta este locul de odihnă al lui Bogos, fiul lui Bedros din Turun, care a trecut în viața (de veci) în anul 1669.

3-IV-28. — Acesta este locul de odihnă al lui David, fiul lui Simavon Hagiul, care în vîrsta de 22 de ani a trecut în viața de veci în anul 1656 (1105+551), August 22.

Se vede că acest tînăr a fost cizmar de meserie, pentru că de-asupra inscripției, în stînga și în dreapta ei, sînt săpate două instrumente cizmărești; unul pentru a bate pielea, iar altul pentru a o tăia. Întăiul are în mijlocul său litera j, iar al doilea gș, care nu știu ce vor fi însemnînd.

4-IV-29. — Acesta este locul de odihnă al lui Agamel, fiul dascălului Sukias, care a trecut în viața (de veci) în anul 1750.

5-IV-30. — Acesta este locul de odihnă al Ripsimei, soția dascălului Abgar, care a trecut în viața (de veci) în anul 1704 (1213+551), Februar 18.

¹ Ultima frază este scrisă cu minuscule.

² Sat din vilaietul Muș (Armenia-de-Nord).

6-IV-31. — Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, soția lui Aivaz Hagiul, care a răposat în anul 1749, August 10¹.

7-IV-32. — Acesta este locul de odihnă a lui Sar beg Hagiul din satul Avard (?), care a trecut către Dinsul în anul 1720, Ianuar ziua 20.

Fiii acestuia, Aga-Han și Panos, mor cu patru ani înaintea lui; vezi N-le 4-III-18, 5-III-19.

8 IV-33 — Acesta este mormântul meu, loc de odihnă. Sint venit dintr'o țară din Răsărit. Ci pe voi ce treceți lângă mormântul meu vă rog să spuneți fiecare pentru mine un Doamne miluiește, și Tatăl vă va scăpa și pe voi de teama (de Apoi). Sint Zarcoz (?), soția lui Așicon din satul numit Turun, care am plecat din lumea aceasta în anul 1761, Aprilie 11.

*Inscripția aflătoare în Museul Soc. de Arheologie
și Istorie din Odesa.*

1-V-34. — Izvorul acesta este amintire de la domnul Tevan-Aga, fiul lui Saac Voscananț, din Parac, făcut pentru viața lungă a fiului Kevorc și a fiicelor și pentru [mîntuirea] sufletelor celor în viață și celor răposați ai neamului. În anul 1743 (1192+551).

Din ghidul Museului în care se găsește aflăm că această inscripție a fost dusă acolo, nu știm cînd, din Cetatea-Albă².

Dintr'o inscripție publicată de părintele M. Băjischeanț în călătoriile sale aflăm că acest domn Tevan-Aga a înoit, în anul 1735, biserica armeană din Carasu-Bazar (Crimeia). În această inscripție sint pomeniți, afară de el, unicul său fiu (tot Kevorc), fiicele și toat neamul până în generația a șaptea. Din călătoriile lui Băjischianț mai aflăm că domnul Tevan-Aga ocupa postul de director al curții monetare în Hanatul Crimeii, și e posibil să fi jucat un rol important în istoria Armenilor din această regiune și a celor din Basarabia.

Inscripția aceasta a mai fost publicată de H. Cuciuc-Ioanesov³ și Melixet Becov, însă interpretarea noastră diferă de a lor.

¹ Soțul ei, Aivaz Hagiul, moare la 1742, Martie 20, după cum se vede din inscripția de pe mormîntul lui (vezi 7-III-21).

² Stern, *Ghidul scurt al Museului de istorie și arheologie din Odesa*, p. 49.

³ *Inscripția și manuscrisele vechii armenesti din Museul Soc. de istorie și arheologie din Odesa*, Tiflis 1912, pp. 6-12.

Cît priveşte izvorul de care este vorba -- lucru neglijat de aceşti doi cercetători --, s'ar părea că aici e vorba de izvorul Sf. Kevorc (Gheorghe), sau așa-zisul izvor al Sf. Ioan cel Nou, care se află la o depărtare de trei kilometri de Cetatea-Albă și aparține Armenilor din acest oraș. Nu știm cînd se va fi dus piatra comemorativă la Odesa însă în locul ei s'a pus alta, de sigur numai pentru ca să umple locul gol: aceasta, după cum se va vedea mai jos, n'are a face nimic cu însuși izvorul.

De altfel și felul cum este construit izvorul în chestie¹ arată că el n'ar fi anterior epocii lui Tevan-Aga.

Inscripția de la intrarea în izvorul Sf. Kevorc (Gheorghe).

1-IV-35. -- Acesta este locul de odihnă al dascălului Hovhanes flul lui Hagop din satul Ketron, care a trecut către Domnul în anul 1715 (1164+551), Decembre, ziua 20².

Inscripția de la ușa de Miazăzi a bisericii bulgare din Cetatea-Albă.

1-V-36. -- Din mila Atotputernicului Invocator eu Marin³, soția Domnului Hacıatur, am trecut întru cele ce am nădăjduit în ziua de Simbătă, 3 Septembrie 1759 (1208+551). Am rămas păcătoasă și nevrednică de ai miei. Cel ce va trece și va ceti (aceasta) spună un miluiește și Cerul îl va ierta. Amin.

Nu se știe în ce împrejurări se va fi născut acolo această inscripție; ea însă nu servește decît ca treaptă la intrarea în biserică.

A d a o s

Inscripțiile din parcul satului balnear Budachi.

1-VI-37. -- Acesta este locul de odihnă al lui Stepan, fiul dascălului Melcon din Chilia, care a răposat în anul 1765 (1214+551), Martie 15.

2-VI-38. -- Acesta este locul de odihnă al Elisabetei, fiicei dascălului Melcon din Chilia, care a răposat în 1765 (1214+551), Aprilie 22.

¹ Intăișarea, lui vezi-o în largă „Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe”, între pp. 36 și 37.

² Melixet Becov pune greșit 11 Decembre.

³ Sau Mariam, Maria.

Aceste două inscripții sunt săpate pe două fețe ale uneia și aceleiași lespezi deșmarmură avînd forma de cub. Piatra este ornamentată frumos și, după cum se vede, era pusă de-asupra între cele două morminte.

Încheiere.

Este vrednic de observat faptul că din inscripțiile de față trei sînt din secolul al XV-lea, cinci din secolul al XVII-lea, douăzeci și opt din al XVIII-lea, una din al XIX-lea și niciuna din secolul al XVI-lea.

Pe cînd avem destule știri scrise care ni arată că, în epoca aceasta ca și mai tîrziu, viața economică din Cetatea-Alba era în sarcina negustorilor armeni¹.

Se vede că aceștia erau veniți, în cea mai mare parte, din Armenia de-Nord, trecînd prin Crimeia, fapt prin care se explică numele lor tătărești.

De altfel tot comerțul ce se făcea prin Cetatea-Albă în epoca aceasta are un caracter tătăresc foarte pronunțat². El însă se păstrează pînă în secolul al XVII-lea³, cînd în urma năvălirilor persane în Armenia populația, părăsindu-și căminurile, se îndreaptă spre Bizanț, Polonia, Crimeia și Moldova⁴. Printre aceștia va fi fost dascălul Hovanes, fiul lui Evtikias, răposat la 1650 (I-I-6); apoi Haceres, fiul lui Simavon (I-III-16), Bogos din Turun, răposat la 1669 (I-IV-27), cizmarul David, răposat la 1656 (3-IV-28), fratele lui Haceres și fiul lui Simavon (I-III 16), toți din gubernia Erivan.

Faptul însă că cei mai mulți dintre pribegii pomeniți în inscripțiile noastre sînt de origine dintr'una și aceeași regiune, arată că, în ce privește alegerea locului de pribegie, era obiceiul de a se ținea de o anumite tradiție: de a se așeza în locurile

¹ Unul din actele care ni s'au păstrat din epoca aceasta este polița negustorului armean din Cetatea-Albă Hasan Aga, care trebuie să-și plătească datoria Armeanului polon Toros Luhniewicz, în oostav, prin negustorul Hagl Hasan, tot din Cetatea-Albă. Vezi N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țerilor noastre cu Lembergul. Regeste și documente din arhivele orașului Lemberg*, București, 1900, partea I, p. 49.

² N. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 191.

³ Idem, *ibid.*

⁴ Arhiepiscopul Mesrob Simbatianț *l. c.*, cap. VII, pp. 58, 61, 65.

viețuirii strămoșilor, nu numai după sînge, ci și după locul de naștere. Astfel cei din satul Bist, din Armenia, se așează sau în Ismail sau, mai cu samă, în Chilia¹.

Această tradiție se păstrează și în secolul al XVIII-lea, cînd toți pribegii menționați în inscripțiile funerare sînt din gubernia Erivan (cei mai mulți din satul Tanakert). Aceștia însă erau nu mai puțin negustori decît strămoșii lor : mai multe inscripții poartă alături de cuvîntul negustor epitetul : bun, iscusit, înțelept, etc. Dar epoca războaielor perpetue îi face să se ocupe și de lucrul pămîntului, și mai cu samă de viticultură. Aceasta era și natural : cei mai mulți, dacă nu toți, sînt, cum am văzut mai sus, săteni. Cît de răspîndită însă era viticultura la ei în secolul al XVII-lea o arată faptul că la 1792, anul mutării lor dincolo de Nistru, pentru a se așeza în orașul nou întemeiat Grigoriopol, ei au lăsat în Cetatea-Albă — nedespăgubită — 316 vii de viță, ceea ce face aproape jumătate din numărul total al viilor în anul 1828, anume 818². Cît de mare era rolul lor de cultivatori de viță arată însuși faptul că aici, cultura viței și terminii tehnici aduși de ei din Crimeia sînt păstrați — neatinși — dîna și în ziua de astăzi.

Gr. Avakian

DĂRI DE SAMĂ

G. Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj 1923.

Lucrarea d-lui Moroianu cuprinde știri din cele mai prețioase asupra raporturilor anglo-romine de la 1890 încoace. Călduroasa pledoarie a lordului Fitz-Maurice în *Pall-Mall Gazette*, declarații ale lui Gladstone, care ceruse la 1858 în Camera Comunelor unirea Principatelor, visita ziaristului englez Fitz-Gerald în Ardeal la 1893, discursul din 1894 la Oxford al filologului Morfill, moțiunea cu același prilej a filologului Bridges, călătoriile d-lui H. Wickam Steed în 1911, lucrul autorului în 1918 la Ministeriul de propagandă englez al lordului Northcliff,

¹ Arhimandritul Gavril Aivazovschi, *Inscripțiile funerare armenice din biserică Sf. Nicolae din Chilia*, „Mem. Soc. din Odesa”, VI, pp. 3-7.

² Vezi Scrisorile guvernatorului V. V. Coboyschi, „Mem. Soc. Odesa”, XII, 1881, p. 348.

fundarea societății anglo-romine din Londra la 1917, studiile de românește ale lordului scoțian Dunedin, etc.

N. I.

* * *

Dr. V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățămîntului medical în România* (innainte de 1870), București 1923.

Un medic dă această istorie a medicinei la noi și o dă ca un istoric sprijinit pe documente, căutate cu o deosebită răbdare și interpretate cu critică. Dacă nu sînt formulele erudiției, e cuprinsul ei.

D. Gomoiu începe din epoca romană, în care și medicina babelor își avea rostul¹. La p. 25 în notă, bibliografia descîntecelor (autorul are o colecție proprie, mehedințeană).

Sînt și lucruri găsite din nou: doftorul Iane pe un act al lui Matei Basarab din 1634 (pp. 50-1), doftorul Timon al Ghiculeștilor (pp. 54-5), doftorul Lantier al Brincoveanului (p. 64); în secolul al XVIII-lea Christian Maler și Lazăr Scriba, von Oczy, Boto (p. 67), Fotie, Lichinie (al lui Dimitrie Cantemir). În a doua jumătate a veacului Ioan Manicati (p. 74; a. 1785), I. Serafim, cu tesa parisiană din 1818, Adam Unruh, dr. «lon», «al obrazelor scăpătate» (1793), dr. Radu cu «diplomuri și atestaturi din străinătate, din lăuntru Evropei» (1794; p. 75). În al XIX-lea Spiridon Kalogeras (Focșani), Hesse (c. 1803) (Iași) (p. 79), Atanase Ioanid, Fröhlich, Panait, Moral, Reider, Gavala, Wehnert, Karazesis, I. Rasti, Pezzoni, Hepites, Kramer, Kraus, Troya, Fabini, Derié, Zota, Latbei, Goussy (tesa Paris 1828), Meșotă, Seliger, Haszuk (1829), Gheorghevici, Vogtberg, Navara, Witt, Szebeny, Koluar, Laskaris (Focșani, 1832), Vaszarhely, Aumüller, Huck, Meisel, Schlechta, Zisu Conofan (scrie despre vărsat), Bernfeld, Mimis, Landau, Lorioli, Medgi, Rasdol, Auerbach, Kiss de Szent-Ivany, Variade (Viena, 1835), Frey, Göhring, Lukács, Thirmann, Nicolaide, Zissy, Finkelstein, Pinaschi, Zinc, Prodan, Schwarzenfeld, Löbb, etc. Această afară de «ciarlatanii» fără «atestaturi și doftoraturi», ca David și Pavel, «doftori arabi» (1795; p. 77).

Chipurile sînt interesante. La pagina 73 al lui Dimitrie Kara-

¹ Cf. Amian Marcellin, XVI, II, 2: „Anile incantamentum ad leniendum... dolorem, quod medicinae quoque admittit auctoritas”.

kassi, la p. 84, Șt. Piscupescu. Manega la p. 99, arhimandritul Dionisie Tesalianul la p. 390, Constantin-Vodă Racoviță la p. 424, Băneasa Safta Brîncoveanu la p. 675, dr. Virnav.

Capitolul despre originea spitalelor e foarte circumstanțiat și exact. Marea culegere fără table a lui V. A. Urechia e întrebuintată în chipul cel mai atent. La 1794 în spitalul Colții femeile și bărbații erau împreună. Vodă ia măsuri, ca și pentru «necurătenia și murdălicul» ce este în spitale (pp. 148-9). E de notat că *Austriecii n'au creat niciun spital în Oltenia, cred că nici în Bucovina, cum nici Rușii la Chișinău*. Iar, la noi, Mihai Cantacuzino n'a întemeiat, la 1710, spitalul Colții, cu spițerie, numai pentru «cele două boale iuți, ciurma și lingoarea» sau «frigurile rele» (tifosul exantematic), dar și, cu despărțirea, prevăzută în actul de fundație, a sexelor, pentru orice boală. Trebuie notat însă că se primiau pe lângă «xenodohiul» străinilor celor sănătoși, numai străini, în număr de 24, cei de țară avînd a sta la o parte, bogații nefiind admiși. Cred că îndemnul e de la Constantin Stolnicul, după exemple venețiene, care cuprindeau și școală «începătoare» și «de științi». Spitalul Pantelimon, înființat de Ghiculești la 1735, potrivit cu tradițiile mamei lui Grigore-Vodă, cea d'întăiu femeie medic, fiind fiica medicului Alexandru Mavrocordat, are același statut; dar e pentru «săracii bolnavi» și «de țara» «veri de ce boală». Spitalele lui Constantin Racoviță în Moldova (Proorocul Samuil la Focșani, Sf. Spiridon la Iași) au fost întemeiate de un Domn îndurerat de moartea tinerei lui soții. Tot de pe atunci e al Precistei din Roman. Aste spitale sînt simple lazareturi de ciumă (Sf. Visarion, Sf. Haralamb, Sf. Dumitru Basarabov la București, Văcărești, Fiorești, Dudești și Hîlncea). Banul Constantin Năsturel urmează, la Sf. Vineri, exemplul Canracuzinului, la 1765. Nebunii sînt închiși, aici, la Sf. Gheorghe Nou, la Sărindar (p. 138), în Moldova, la Golia. Mănăstirea Negoiești a primit apoi, «între 1825 și 1832», pe cei din Muntenia (*ibid.*, nota). Mănăstirea «Jitia», unde ar mai fi fost celule (*ibid.* și la Maica Domnului din Dud, p. 145; miș spital la biserica Obedeanu, p. 146), e Jitianul de lângă Craiova. Dacă se zice încă azi: «balauc» la casa de nebuni, aceasta înseamnă că în acest sat a fost un adăpost al lor. Cel d'întăiu asil de orfani e al lui Alexandru pe lângă Biserica cu Sfinți din București (p. 139), apoi cel

de la Manea Brutaru (p. 155). Pentru „nemernicii străini“ Vodă Mavrogheni face loc la Filantropia (p. 150).

Donații particulare dau spitale Buzăului (1792; p. 147), Slătinei (Ionașcu, c. 1800; p. 150), Ploieștilor (Boldescu, 1831; p. 223), Ocnei-Bacău (*ibid.*), Botoșanilor (Mavromati, 1845; *ibid.*), Galaților (1836; p. 280). Cum se știe, Spitalul Brîncovenesc e numai din 1835.

Multe știri despre ciumă, mențiuni dese de măsuri pentru igienă (oprire a velnițelor, în ciuda Evreilor orîndari; p. 143; «variolisarea» înalnte de 1800, p. 162 nota 3, p. 166; lucrarea lui Pilarino medicul Brîncoveanului, anterior lui Jenner, ar trebui descoperită, studiată și scoasă în lumină). Tot așa, și mai ales, datele asupra administrației financiare.

Băile încep, în Moldova, la moșia cantacuzinească Bălțăteștii (p. 170), în Muntenia la Boboci-Bujor (pp. 186-7).

Foarte pe larg e tratată vremea, mai bogată în fapte, dar mai puțin interesantă, de la 1830 încoace, cînd începe organizarea de Stat. Autonomia absolută a vechilor fundații boierești încează. La 1833 era un «collegium» al medicilor în București (p. 254: și doi Navarra, Ignat și Tadeu, dr. Breton, p. 287).

Un lung capitol e consacrat învățămîntului medical în țară, de la școala de moșit din 1839 și cea de mică chirurgie din 1842, de la „școala națională de medicină și farmacie din București“ de la 1857 până la 1870, data ridicării ei la rangul de Facultate. E vorba și de literatura medicală, începîndu-se cu o bibliografie completă.

De observat, la societăți, despre care e vorba în același capitol, că aceia din Iași, întemeiată la 1830 ca un cerc de cetire medical și dezvoltată la 1832, era pe baza unității românești: «Societate doctorească moldo-romanică»: ideia nu putea fi a meritosului doctor ceh Czihak, ci a tovarășului său dr. M. Zota (chipul lui, la p. 458). Ilasciuc, primul secretar, e Bucovinean (p. 464). Barbu Știrbei, ales membru, primește știrea «cu o bucurie amestecată cu mîndrie națională» (p. 466). Membrii corespondenți sînt numai Germani (pp. 467-8). Aga Alexandru Sturdza e în stare a dărui bibliotecii Museului patruzeci și două volume, cuprinzînd și operele lui Buffon, Lacépède și Cuvier (p. 477). Peste un an se întilnesc și membri franceși, dar numai cîțiva (p. 478): între ei fostul consul al Franței în Iași,

acum la Cairo, Alfred de Mimaut, vice-consulul din Galați, Jules Sacchetti (p. 479), medicul Marsille din București, mai târziu și profesorul ieșean, istoric, Repey (p. 501). Domnul muntean Alexandru Ghica figurează și el pe listă (p. 480). Din Basarabia răsare poetul Stamati, care stă lângă Ieșeanul Costachi Negruzzi (pp. 483-4). Din Austria se înfillesc numai la 1842 rectorul Teofil Bendelia (ruda sa, Aristide, era medic în Iași) și Vasici Ungurean din Ardeal (p. 527). Era vorba de a se căpăta de la botanistul Julius Edel în 1835, nu numai o operă de specialitate, dar și un aibun de peisagii și tipuri, o hartă „geognostică“, publicind un extras și în „Efeemeridele Geografice“ (p. 491). El a și fost în țară (v. p. 494) și a tipărit „Bemerkungen über die Vegetation der Moldau“, dar fără albumul promis. Tot așa și cu ornitologul Friedrich Bell. Numai la 1857 N. Crețulescu, cu Davila și alți colegi, dădu și Bucureștilor o asemenea societate (p. 553 și urm.) dar ea nu dăinuie, trebuind să fie reluată, de la capăt, de Davila. La 1861 se formează, de Bacaloglu, și o «Societate Romîna de științe» (p. 627), fără consistență.

În materie de reviste, de la «Povățuitorul Sănătății» a d-rului Virnav — de care am vorbit în *Revista Istorică* pe 1920 — se trece la neafabili «Gazeta medico-istorico-naturală și agronomică» ieșeană din 1848, la «Foaia societății» scoasă tot de Virnav, în 1859, la „Medicul Român“, din București. Aici, în Muntenia, directorul carantinelor, Mayer, se ocupase de un asemenea plan la 1840 (p. 636): apărut numai la 1858 o «foaie pentru spital și diaconise». La 1865 dr. Turnescu publică «Gazeta medicală», iar la 1867 «Gazeta Spitalelor». Dr. Gomoiu citează și revistele de științe naturale publicate de dr. Baraș, de Alexe Marin.

Partea privitoare la întemeierea și progresele învățămîntului medicinei e deosebit de îmbelșugată în lămuriri biografice și de program. La școala de medicină a lui Davila, care continua pe cea militară a lui Herescu, pe cea de chirurgie de la Colțea a d-rului Polizu și pe a lui Crețulescu, închisă la 1848 (p. 1128), era elev în 1856-7 și Parisianul Prosper Béraud, între farmaciștii la 1857-8 Parisianul Bouille-Lavois (82-), între donatorii bibliotecii Colson și Guilbert, Marsillac, un doctor din Nantes și «d. conte Rușe-d'Argis» (24) (p. 83). Un Alphonse Lebiez e șef de lucrări anatomice (p. 939) Davila, un dictator în «școala» sa, pune profesori de franceză și latină pe conaționali săi Thié-

bault și Chardon (p. 922), apoi pe „Brugher“, adecă, probabil, Bruguère (p. 1031).

Recunoașterea în Franța la 1857 a studiilor de la București ca putând face apt pentru examenele de doctorat, p. 819 și urm. La 1858 Italia acordă același drept, Anglia urmînd îndată p. 853 și urm. La Iași, în 1859 Czihak începe „școala companiei sanitarilor“ (p. 863). Încă din 20 Octombrie 1860 Kogălniceanu cere întemeierea la Iași a unei Facultăți în toată forma, cea din București păstrînd vechea-i numire de «Școală Națională de Medicină», independentă. Dr. G. Cuciureanu e pus s'o organizeze, cu ajutorul lui Fătu și al lui Negură, cari refuză întâiu; li se adaugă și Bendela, cu încă-doi (p. 901, și școala începe budgetar, dar nu de fapt. Lipsa de încredere a zădărnicit proiectul și în 1864, și numai în 1873 s'a putut începe Facultatea ieșeană, d-rul Russ deschizînd doar la 1863 un curs liber. Lipsia omul; și cel care era la București, Davila, cerea să fie o singură instituție, „una și aceeași pentru ambele Principate“. El considera «școala» ca un așezămînt militar și aducea exemplul Franciei (p. 902). Se aduc deci, în 1861, pe lângă cei 67 de Munteni, 40 de Moldoveni, „35 din celelalte țeri romîne“, plus 35 de Bulgari și Rumelloți (*ibid.*). La banchetul din 1862 Davila își arată speranța că, „școala întinzîndu-se în fiecare an, va avea în viitor la sinul ei elevi din Transilvania, Banat și Bucovina“ (p. 928). Basarabeni se aduseră (p. 1134). În 1861 se întemeia și școala unică de veterinărie (p. 904). Se pregătia un congres științific universal în 1870 (p. 928). D-rul Fotinò, care era să aibă o mare carieră, era nepotul istoricului grec (p. 908). La concursul de externat din 1863 întîlnim și pe Ilie Eminovici, fratele poetului Eminescu (p. 983).

Totuși lui Davila i se dădu formal, în Decembrie 1864, sarcina de a organiza la Iași o «școală de medicină și farmacie» corespunzătoare (p. 1073). Trebuie să i se adauge însă mai toată comisiunea care, cu puțin înainte, refuzase a lucra (p. 1064). Cuciureanu fu pus președinte, cu același folos. La 1867 Facultatea din București, propusă încă din 1864 (p. 1130), trebuia să înceapă în afară de cadrul tras de Davila, poreclit de noii profesori «hidra de la Lerna» (p. 1127). Dar și aici interveniră intrigile pentru a aduce zăbava. Cînd se creiază primii doi ani de Facultate, se întrebuintează însă elementele vechii «școli»

(p. 1172). În total creațiunea universitară ieșea din alte interese și combinații.

Cîteva observații : Bogdan Orbul n'a luat pe sora regelui Poioniei, n'a existat un Voda «Ștefăniță fiul lui Iancu», legile lui Vasile Lupu și Matei Basarab n'au fost aplicate în general, principele Ardealului era «rege» numai în amintirea alor săi și a vecinilor, etc.

N. Iorga

* * *

Michael Csaki, *Inventariul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania, cu o introducere asupra activității Sașilor din Transilvania în domeniul artelor plastice*, Cluj 1923.

O carte scurtă și plină de cuprins. În paragraful arhitecturii se relevă îndelunga păstrare a stilului roman (Herina — poate din secolul al XII-lea —, Homorod, aceiași vreme, Cața, tot așa, Cisdăioara, Gîrbova; forme mixte la Reghin și la Sf. Bartolomeu din Brașov). Bisericiile gotice sînt din faza ultimă (Sibiu, Brașov, Cluj, Mediaș, Sighișoara, Moșna, Mălăcrav — secolul al XIV-lea), etc. Renașterea dă elemente bisericii gotice din Bistrița. Ca adaus original sînt întăriturile de castei, aflătoare odată la nu mai puțin de trei sute de lăcașuri. Deosebite sînt castelele țerănești. Autorul socotește ca venind de la Cavalerii Teutoni cetățile de la Feldioara, Rîșnov și Bran. Orașele au fost și ele întărite. D. Csaki regretă cu dreptate dispariția celei mai mari părți din fortificații. Primăria din Sibiu păstrează forma veche, cea din Brașov a fost înocită în epoca Renașterii, cînd se înalță și castelul din Criș, «poate cel mai frumos monument din epoca Renașterii în Transilvania». Se înseamnă și casele interesante. Se relevă valoarea zidirii, din secolul al XVIII-lea, a Palatului Brukenthal din Sibiu. Cu dreptate se critică așa-numitul «stil de oraș mare», cu «tecturi care e curată caricatură».

La pictură se începe cu acea din Homorod pentru a trece la Băgaciu, Dîrlós, Mălăcrav, Mediaș, Sebeș, Cisdădie (Ioan din Rîșnov lucrează la Sibiu în 1445). Veit Stoss a influențat asupra lucrului de altare în secolul al XVI-lea, fiul sau fiind meșterul de la Sebeș. Se dă o listă a artiștilor săi din vremea nouă.

Sculptura nu e mai bogat reprezentată. Ici și colo ceva capitele, chei de bolti, și ăguri de porți. Sf. Gheorghe al fraților Gheorghe și Martin din Cluj e acum la Hradschin în Praga; la

Pesta în Museu a fost dus monumentul lui Mihail Apaffy, odată la Mălâncrav, de Elias Nikolai. Au interes pietrele de mormînt, destul de vechi.

La «artă industrială» se trec frumoasele lucrări de metal a căror reproducere a dat-o de curînd parohul V. Roth, marele maestru în domeniul artei ardelen. Artă populară e ușor indicată în ultimele rînduri.

Se laudă ușorul de uşă din 1552 în Str. Livezii, 4 din Sibiu.

Urmează biografia și inventariul, foarte bogat și precis. Din el aflăm bogăția obiectelor dace și romane din pădurea de la Cașolț. La Cetatea-de-Baltă se puteau însemna frescele ce apar din tencuială la biserica săsească, odată ortodoxă.

* * *

N I.

Leonida Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, tradus de Al. Varzar și P. Davidescu, Chișinău 1923.

DD. Al. Vârzar și Davidescu au tradus lucrarea, bine informată în ce privește specialitatea, a răposatului Casso despre legile bizantine rămase din vechea Moldovă în Basarabia rusească.

Ici și colo greșeli de istorie. Rușii n'au ocupat Principatele «pe la finele anilor 1820 și 1840» (!) (p. 6). La traducere : nu «tîrgușor de bazare» (p. 10 nota 1) ci, «tîrgușor-bazar». Nu există o «condică a lui Ioan Mavrocordat» din 1740 (p. 36). E falș că «hotărîrile judecătorești nu se scriau» : în vremea Fanarioților sînt formule tipice. Nu înțeleg ce poate fi «Arhiva Romîna, Documente istorice, seria I».

Dar sînt și știri istorice noi. La 21 Maiu 1816 Țarul scutește pe Basarabeni de oaste, pentru că «forțele morale» ale Romînilor «s'au epuizat» și «nu putem spera să trezim de-odată înclinațiile stîlse ale acestui popor» (p. 7 nota 2). Al doilea guvernator al Basarabiei, Harting, cerea rusificarea ei, tratînd pe boieri de oameni cari-și caută doar interesul personal (ei se rugau să nu fie bătuti) (p. 11 și notele 1, 2). Foarte frumoasă observația arhiepiscopului Gavrii Bănulescu Bodoni despre «colonia romană» ce a fost Moldova (p. 12 și nota 2). Caragheorghe (nu «Calagheorghe», p. 13), care era șeful revoluției sîrbești, «nu guvernatorul guberniei Ecaterinoslav», cere a se numi ca al treilea guvernator boierul Ioan Catargiu. La 1816 guvernatorul Podoliei e numit ca locotenent imperial (p. 14). La 1818 Statutul prevede Consiliu de unsprezece, șase aduși de populație, ceilalți

fiind funcționari, și «limba moldovenească» în dregătorii. Hotărârile lui nu trec la Senat, ci la Consiliul de Stat. După generalul Inzov, Voronțov administrează țara ca guvernator al Rusiei Nouă (p. 17). Consiliul Suprem e îngustat, apoi desființat de Nicolae I-ii la 29 Februar 1828 (p. 18); până la 1873 a rămas un Consiliu local de funcționari. La această dată oblastia devine gubernie; legi rusești penale se introduc încă din 1864 (și mai înainte în părțile colonizate; dar în cele trei județe trecute la Moldova în 1856 și ținute până în 1878 rămâne Codul civil român). V. și asemănarea legilor lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu «Cormceaia» rusească din 1649 (p. 35).

N. I.

* * *

Waddington, *Histoire de Prusse*, II, *Les deux premiers rois (1688-1740)*, Paris 1922.

Foarte frumoasa lucrare a profesorului de la Lyon cuprinde domnia celor d'întăiu doi regi ai Prusiei și o înfățișează supt toate raporturile. Informația, foarte bogată și deosebit de prețioasă, e luată din întrebuințarea tuturor izvoarelor tipărite și a multor acte inedite.

Nu odată se întîlnesc știri despre Orientul mai mult sau mai puțin apropiat de noi. Aflăm că, în vremea cînd se crea Prusia regală, Electorul Palatin s'ar fi gîndit la o coroană a Armeniei (p. 114). La proclamarea reginei prusian nu se consultă Sultantul și Țarul (p. 115), dar se scrie Șahului (p. 120). Cunoscutul episcop și scriitor polon Zaluski credea că Frederic I-ii, dacă ar fi recunoscut de Papa, ceia ce a avut loc doar la 1787-8, ar putea fi cîștigat pentru catolicism (p. 126). La 1710 Țarul oferia lui Frederic I-ii pentru o schimbare de politică Polonia rusească și Ermeland, dar Prusianul refuză, «ca să nu se strice cu Turcii și cu Tatarii» (pp. 207-8). La Karlsbad Petru se întîlnește cu Moștenitorul prusian; Mencicov vine la Berlin în lunie 1712; la Bender se trimete Eosander (pp. 211-12). Se făcea planul de a aduce prin Rusia comerțul engles cu Turcia ori de a atrage la Königsberg pe Armenii cu mătasă (pp. 235-6). În 1708 un Adam Brand era să meargă în Persia pentru negoț (p. 236). Flota, biata flotă prusiană de atunci, ar fi fost întrebuințată contra „Marelui Mogol“ din India, contra hagiilor musulmani, contra insulei Portorico (p. 241). La Academia din Berlin, inaugurată în 1711, era o secție de limbi orientale și la

Breslau preda orientalistul Acolethus (p. 256), la Berlin studia un altul, La Croze (p. 260):

Frederic-Wilhelm, din parte-i, dădu Împăratului contingent contra Turcilor (p. 395). Era vorba de o căsătorie a viitoarei Țarine Ana cu Carol de Brandenburg-Schwedt (p. 405). La tronul polon vacant candidează și Emanuil de Portugalia. Pentru a birui, August al III-lea de Saxonia oferia o împărțire a Poloniei la 1733 — un prim proiect din 1710 —, rămîind Marea și Mica Polonie, cu Danzig și Vilna în plus (p. 451).

Cartea lasă a se vedea cît de mult era influențată Prusia de spiritul frances. Soția întîiu a primului rege, care visa și de moștenirea Olandei (p. 179), e crescută franțuzește și vorbește ca o Francesă, glumînd ca la Paris, chiar și în ce privește pe pomposul, dar mărunțelul ei soț, «l'infiniment petit». În Hanovra ei, cu parc desemnat de Le Nôtre, cu cerc de intelectuali, incunjurînd pe regină, vorbesc în limba la modă; se reprezintă *Britannicus* și *Femmes Savantes*. Protectoarea cercului vizitează la Haga în 1700 pe autorul «Dicționarului filosofic», Bayle, și, cînd ea cere lui Leibnitz o Academie, aceasta e înțeleasă ca la Paris. Neapărat că modele, trupele la Berlin sînt francese, musica italiană (pp. 164, 166). Confesorul reginei e de la Bergerie, preceptorul viitorului Frederic-Wilhelm I-iu Elvețianul Rebeur, fiu de Frances (p. 153). Frederic-Wilhelm el însuși, care, în nemțește, trata pe birocrăți de «Sacramentze Blakisten» (p. 311), scria despre «Pappier de Musike», el care era — și pictor (p. 313).

* * *

N. I.

Traian Ichim, *Alecu Russo (17 Mart 1819—4 Februar 1859), cîteva date nouă cu privire la viața și familia lui, Iași [1923]*.

Meritosul arhivispaleograf din Iași a găsit testamentul lui Iancu, tatăl lui Alecu Russo (soție: Maria; fiice: Cleopatra, Aspasia, Polixenia, fiu «Ahilevs»; frate, Dinu; data 13 Iulie 1844), al Mariei Russo, născută Rozolimu, mamă vitregă a scriitorului (24 Iulie 1853). Alecu nu intră în prevederile testamentului părintelui său, cu care era certat: el fusese silit, la 25 April 1841, a solicita un post Domnului (e numit «asesor la o judecătorie ținutală»). Trebui o a doua cerere ca să capete locul. El declară cu acest prilej că e născut la 17 Mart 1819. Își îndeplinește funcția slab. D. Ichim observă cu dreptate că acolo a cunoscut Russo literatura francesă. Exilat la Soveja

pentru delikte literare, e bolnav acolo în Mart 1846. Îndată vine liberarea. Moare la 4 Februar 1859, dator față de V. Alecsandri ca arendaș al Mirceștilor (era și vice-consul al... Siciliei) și zăcînd de «troahnă» în casă străină: îndată gazda-l scoate la biserica Bărboiu. Avera lui este de nicio valoare (între cărți: Fotinò, Régnault, Vaillant, Letopisișile și literatura românească curentă). Îngroparea i se face în cimitirul bisericii. Se mai arată cavoul.

Lucrarea se termină cu o serie de regeste privitoare la familia Russo și cu note asupra părintelui scriitorului. Interesant amănuntul că mama vitregă a lui Alecu fusese soția lui V. Lapierre, fost consul al Franciei la Constantinopol (urmașii au intrat în familia Duca). Lista averii și a cărților aflate la mort încheie culegerea de documente doveditoare («Iosif Ham» e Iosif de Hammer, istoricul Imperiului otoman, «Anderzean» e Danesul Andersen, «Giurardo» e de Gérando; multe nu se înțeleg ce sînt; pot fi și manuscripte).

* * *

C. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru, Comuna Corbi și locuitorii ei, cu o privire asupra întregului județ*, Cimpulung 1922.

Culegem din această mină de lămuriri cîteva fapte nouă: poveștile despre Ștefan-cel-Mare, au trecut și în Muscel (p. xviii), Negru-Vodă, căruia i se atribuie orice zidire veche, biruie și izgonește pe «Jidovi» și Tatars, făcînd pod de piei de bivoli peste Dîmbovița; el începe prin a fi „hergheliegiu“ în Ardeal, de unde ia calul năzdrăvan al cuceririi. „Negru-Vodă a făcut cutare palat, cutare peșteră sau stîncă, sau biserică“ (*ibid.*): deci identificarea cu Negul, Neagu, Neagoe e evidentă (v. și p. xxii). O „baie de bani“ de valea Bădenilor (p. xxix). O luptă la Bran pe la 1580, distingîndu-se Radu Spătarul (p. xxviii, nota 4). Curioasă legătura «Muscel i Padu», aflată în două locuri (cf. «padinele» de acolo). O «slujba secăritului» (*ibid.*). Buica și Elena, „fetele Doamnei Florichii“ (*ibid.*). „Săritoarea lui Negru-Vodă“ e și a lui Mihai Viteazul. Nume ca „Malul-cu-flori“. Cuvîntul macedonean *aiș*, *aișă* se aude aici în Muscel (p. xliii). «Doamna Cîrjoaia» a poetului Baronzî e și acum în legenda vie (pp. xlii și urm.). Jidovi, Jidovii, pietre de Jidovi (p. xliii). Scăunași (juzi), *ibid.* Satul Retevoiești vine de la Retevoiu ca Berivoiești de la Berivoiu. Cîndat și acel Harabă-Vodă din legenda fundațiilor (p. 7), Cele douăsprezece sate de supt jude-

cata schilerilor (p. 9 și urm.). Și Poiana Războiului e pusă în legătură cu Negru-Vodă (p. 35 și urm.). Brazda Moldovei se amestecă în poveste (p. 37). Un poem cu lupta contra Tatarilor, foarte frumos, p. 43 și urm.: eroul e «copilaș-Roman». Poesii lirice, iarăși de un caracter foarte delicat, p. 61 și urm. Bogată partea datinelor: Frâncii, vadul Brăilei și Galații, unde sînt «oamenii mai bogați»; nu lipsesc nici «planurile» (p. 75). Interesante detaliile ouălor înflorite: goanga, calea rătăcită, merișorul, crucea, cornul berbecului, mărul lui Adam, cocoana în foișor, laba giștei, foaia paltinului, codrulețul (pp. 76, 80).

N. I.

* * *

N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București 1922.

Pe de o parte, d. Cartoian arată originea sîrbească a „Alexandriei” noastre, iar, pe de alta, cum i s’au adus elemente străine, din *Istoria Troadei* sau și românești, din legenda începuturilor (Roman și Vlahata).

N. I.

* * *

Zenovie Picișanu, *Luptele politice ale Romînilor ardeleni din 1790-92* (extras din «Analele Academiei Romîne»), București 1923.

Venită după ale d-lor I. Lupaș și Silviu Dragomir, în aceleași «Anale» pe 1914 și în *Transilvania*, XLIV și XLV, după *Corespondența episcopului Gherasim Adamoviči*, tipărită la Sibiu în 1911, lucrarea de față, întrebuintînd studiul lui Mitrofanov asupra lui Iosif al II-lea, tradus în limba germană la 1910, recurge des la înedite, și din arhivele de la Inidoara, din care dă o parte la sfîrșit.

La moartea lui Iosif, reacțiunea pornește și în Ardeal, dregătorii romîni avînd să sufere. Ladislau Pop e închis; Iosif Meheși, amenințat.

Lupta din partea Romînilor începe însă îndată. D. Picișanu îi atribuie, cu drept, meritul vicariului unit al Năsăudului, Ioan Para (v. p. 102: «ego qui aliunde tamquam author et rerum cleri nationisque promotor subsumptus», zice chiar el, care făcuse studii la Colegiul Sf. Varvara din Viena). Dar de la început prin observațiile făcute Vlădicăi sîrb pentru ortodoxie se vede că preoțimea acestui, de și fără pregătire în școlile Apusului,

participă la mișcare. În schimb episcopul Bob îndeamnă pe Para să se astimpere (p. 11).

Mai important decât reclamațiile ce ar putea să ridice o confesiune sau alta aflu faptul că dregătorul din Sebeș, B. Vitez, cu numele maghiarizat, scrie «fratelui» Ștefan Luday, șef de postă la Miercurea, cu același nume schimbat, pentru a-l îndemna să comunice lui Pop nevoia de a trece la Viena prin Craiova, ca „să nu cază în gnilțu vrășmașilor, cari și pe acolo pe unde umblă să-l înzgarde”. Tot odată el sfătuia să se presinte dietei ardelenene „cererile noastre”, într'un moment care i se părea deosebit de prielnic. Era vorba și de îngăduirea de către guvernul central a unei „adunări” ca a Sîrbilor, *congressus nationalis synodus* — adaus după ideile franceze de la 1789, de *assemblée nationale* (p. 58) —, care să poată arăta „greutățile” nației. El spune că „Bob nu vrea să dea și să lucre pentru seculariși”, pentru mirenii, că el nu „cutează” s'o facă, și aceasta cu toate rugăciunile ce i s'au făcut (p. 8, no. IV). Vitez, a cărui pregătire n'o știm, pune adresa într'o limbă franceză corectă.

Para însuși arată că l-a oprit episcopul, care n'a vrut să ia nici un mandat la dietă, fiindcă era vorba de a se avea recunoașterea ca „nație” și, astfel, el e silit să recurgă la un alt „frate” pentru ce e de făcut la Viena (no. V, pp. 82—3). Încă de la 28 Decembre protopopul, trimete un mandat de petiție iscălit ca din partea *tuturor* Romînilor Ardeleni, „humillimi perpetuoque fideles subditi valachi in magno principatu Transilvaniae” (ni următor), deci dincolo de confesiuni, reprezentate de un străin, în numele „nației românești”, care totuși se oferi să ajute, și de un clerical fricos, îngrijit numai de „subsistentia alia privilegia”, presintă ideia unui «libellus» de dat Împăratului celui nou (*ibid.*).

O altă formă invocă faptul că Romîni „întrec la număr cu mult (*longe*) pe toate celelalte nații” din Ardeal, că poartă, și ca grăniceri și ca nobili și ca țerani liberi și ca șerbi, cele mai multe sarcini.

Se contă pe Romîni din funcții la Viena, ca Aron Pop, de la Cancelaria Ungarică, ori ca Ioan Cosma, pe consilierul von Beischlag, pe generalul Staader, care voise să conducă pe Ladislau Pop la Curte, fiindu-i smuls apoi de baronul Josika (*ibid.*; cf. no. VII, p. 86) pe baronul Rall, care vorbea de «poporul mie totdeauna drag», pe consilierul Martonffy. În țară se declarau

părtași fățiși ai mișcării vicariul din Făgăraș, Ioan Halmagyi, și arhidiaconul Sibilian Chiril Topa (no. VIII, pp. 86—7) ei voiau și deputați laici la dietă.

Se pare că totuși, neputînd face pe Bob a vorbi de cererile lor, între altele și de aceia a Adunării naționale, a „Soborului mare”, cu president german, dar cu participarea episcopilor noștri și a deputaților țambelor cleruri, „unit și neunit” (no. XII, p. 71), ei se adresează Guvernului ardelean, care înlătură (no. X, pp. 88—9). În schimb, Ignatie Darabant, episcopul de la Oradea-Mare, era un sprijinitor al mișcării, și Para-i denunță pe Bob într-o scrisoare în care limba latină e părăsită de la o vreme pentru cuvinte limpezi românești (no. XI, pp. 89—90). Șefii grănicerilor intervin și ei, observînd de la început că neamurile ce trăiesc în același Stat și-l sprijină de o potrivă trebuie să aibă drepturi de o potrivă. Argumentele lui Para se aduc și aici, fără a uita apoi și „vechimea scoboririi” (*antiquitas condescensionis*), și pomenindu-se și serviciile militare ce se aduc de „numeroșii” Maramurășeni, de cei de până la Tisa și de Bănățeni: se enumeră cu de-amănuntul rosturile militare ale Romînimii din Statele austriace. Nu lipsesc chiar, pentru prima oară, probe istorice documentare. Aceasta se explică prin mențiunea că pe alt exemplar al cererii iscălește, alături de Para, Petru Maior (no. XIV, pp. 93—5)¹. Și poate fi o întrebare dacă, *Para fiind la Năsăud și Maior la Gurghiu, inițiativa întregii mișcări, de un caracter așa de înalt și de îndrăzneț, nu venia de la acesta din urmă*. Supt impulsul cărturarilor se făcuse, de alminterea, contra egoistului de la Blaj o plîngere formală, pentru alte motive, Guvernului ardelean (p. 13 nota 2).

Curtea răspinse cererea Romînilor. Ei nu erau să se dea însă bătuți. Tot în 1791, la o dată care nu se poate precisa, ei vor cuteza a opune deciziunii împărătești argumentul că Ungurii și Sîrbii țin, supt o formă sau supt alta, adunări naționale. «De și», spune întîmpinarea, «sîntem mai mulți decît toate celelalte neamuri din acest principat, luați împreună, decît toate sîntem însă mai nenorociți și mai jos în rang» (*inferiores*) (no.

¹ Cf.: „Înțelegîndu-se militarime cu ceilalți mireni și unii din cler” (no. XV, p. 195).

XIII, p. 31). Totuși Para-și arăta, cu dreptate, neîncrederea că s'ar putea da de Curte «naționalitatea» fără învoirea Statelor ardelenne (no. XVI, pp. 96-7). Oricum, la 8 April 1791 încă, după asigurarea lui Para către Darabant — care, ca și Bob, fusese la Viena —, Împăratul nu primise cererea românească. Dar la această dată episcopul de Orade avea în mână un întreg «opusculum» întru apărarea drepturilor românești (no. XVIII, p. 98). Se spera însă în transmisiunea pe cale militară (*ibid.*; v. și n-l următor: scrisoare a lui Cosma către același).

Atunci intervine, probabil prin Darabant, câștigarea lui Bob, celalt episcop, care, ca Sîrb, știa cum lucrează ai lui, fiind de mult gata. La 8 Iunie Aron Pop vorbea de „marea bucurie” ce a avut acesta „văzînd lucrul care pentru neam la înălțata Curte s'au dat” — și anume, din Buda, prin Darabant (no. XXI, p. 100), întimul lui Bob, Timariu, zăbovind, „lucru” „cu adevărat de laudă vrednic”; el spera că «toți» într'o unire vor fi. „Lucrul neamului” se și trimetea, în aceea zi, cu poșta Consiliului de Stat ungar, fără a trece la Cancelaria Ungarică. Molnar îl dase la tipar. Meheși era de față și el. Aron Pop credea că trebuie să vie la Viena pentru uniți Bob și Vitez, pentru neuniți Vlădica Adamovici și «alt om de frunte» (no. XX, p. 100; cf. no. XXVII, p. 137). Împăratul reținea «lucrul» la sine, dar Pop era încredințat că „nu lipsește alta nimic fără numai bună unire în voie și înțelegere între Măriile Sale Vlădiciei din Ardeal și între neam, pecum nu am nicio îndoială că doară nu va fi”, ca să „dobîndim dreptatea cea pierdută și dorita bucurie”. Se spera chiar diploma (no. XXI, pp. 100-1)

E vorba de *Supplex libellus*, și speranțele erau zădarnice: în April Cancelaria Ardeleană-l refusase, și Împăratul se învoise la 7 Maiu.

Para-și păstra îndoielile: solia nu avea să se trimeată. În fond Bob nu era pentru îndrăznețele cereri, între care aceia a doi consilieri romîni pe lângă Cancelaria Ardeleană din Viena (p. 102 și urm.)¹. Din parte-i, Adamovici avea ordin a nu lucra nimic fără știrea Guvernului local (p. 102). Trimes dietei la 21 Iunie, „planul”, „lucrul”, întovărășit de Curte numai cu îndemnul

¹ Cu acest prilej numărul Romînilor era socotit chiar la un milion față de cele 650.000 ale altora.

spre măsuri culturale, fusese zăbovit, pentru a se putea răspunde, pentru sesiunea anului următor. Se spera însă că se-va putea impune în acest an discuția cererilor clerului unit măcar (p. 105). Bob însuși declarase că s'au făcut schimbări în petiție și că el nu cere a căpăta „nația”. Ca a lui considera el numai cererea adusă de Împărat la dietă, la 18 Iunie, a clerului său (p. 33). Represintarea la Viena rămase însă în sama lui Cosma și a Hof-agentului Ștefan Novacovici (no. XXVI, pp. 106-7). Din parte-i, Meheși credea că se capătă un loc măcar în Consiliu, «că acum n'or mai putea vișca mai încolo», dar cu condiția «deputației neamului», așteptată (no. XXVII, p. 107).

Avem forma cererii Vlădicilor pentru călătorie (no. XXIX, p. 109), dar ea a fost probabil numai o propunere a partidului de acțiune. E sigur că Adamovici și-a cerut voia, că Împăratul însuși făcuse chemarea, dar e vorba undeva de un «fortrag care s'au dat despre împiedecarea Vlădicilor» (no. XXX, p. 109).

Până atunci Sinodul din Blaj refușă, în Septembrie, jurînd Împăratului, să o facă și pe formula, trimeasă de Guvern, care cuprindea menținerea regimului celor trei națiuni, căci, spune Samuil Clain, «prin acest jurămint s'ar împiedeca a-și cere drepturile» (*libertates*) (p. 108). Dar și cu acest prilej, cerîndu-se de cler deputația, Bob — de altfel ca și Adamovici (p. 59) — se lasă greu, spunînd că «nu se face cu domni de ocară» (no. XXXI, p. 110), Clain cerea lui Darabant să fie el Moise al neamului său și să facă a merge laici, Vitez, Laday, Ladislau Pop. Deocamdată se lucra de el la rîspîngerea notelor cu care adversarii înzestraseră ediția, îngrijită de ei, la Cluj, a memoriului. Plecarea deputațiilor mireni nu se putu face (no. XXXI, p. 110).

Numai la 24 și 29 Decembre, după cererea formală, stăruitoare a ambelor Sinoade, Vlădicii, chemați formal de Viena, se îndreptară 'ntr'acolo (no. XXXII, pp. 110-11). Se știa că «episcopul de Sibiu e de părere să ceară *confluxum* în care să se expue toate plîngerile nației și deci să se trimeată deputați» (*ibid.*).

Anul 1792 a văzut numai, în Mart, (după audiența, în Februar, a deputațiilor), întărirea de Cancelaria Transilvană a hotărîrii, de refus și pe de-asupra și injurioase, pe care dieta ardeleană trebuie s'o iea față de cererea generală a Romînilor și față de aceia,

cu totul specială, a lui Bob. Episcopii români veniți la Viena declarară însă solidar că această decizie nu-i satisface. Considerându-se, cum spun singuri, ca rostitorii «dorințelor înfocate ale întregului neam (*ardentibus votis totius nationis*: no. XXXIII, p. 111), și aceasta împreună cu delegații adauși (*cum adiunctis nostris*), între cari Para, ei presintau întâia propunere, și mai batjocoritoare, a dietei, neavînd pe cea adoptată, pe care o cer, «ca să apere drepturile unei întregi nații care alcătuiește peste un milion de oameni și poartă cea mai mare parte din sarcinile întregii provincii». Dacă Sașii și Armenii au dreptul de a vorbi, cu atît mai mult Romîni (*ibid.*). Reclamînd locul de consilier convenit Romînilor, Vlădicii, «in negotiis nationis existentes» — Guvernul Ardelean, nerecunoscînd «nația» însăși, nu li admitea această calitate (p. 62) —, amintiau și jertfele în războiul cu Turcii și credința față de Suveran «în timpul mișcărilor interne ale nobilimii ungurești în anul 1790». Se adăugia dorința lor de a se împărtași Romîni la funcții (pp. 112-4). Un lung memoriu, redactat de Clain și Meheși (p. 70), recapitula toate suferințele și toate așteptările.

Noul Împărat Leopold primi încă în Maiu hotărîrile dietei (p. 40). Chestia era închisă. Ocări oficiale acoperiau pe petiționari. Era vremea pornirii contra ideilor de libertate. Autorul amintește că, tot solidar, în numele nației întregi, cu aceeași argumentație, episcopii din 1834, Lemenyi și Moga, încercară s'o aducă din nou pe tapet (p. 52 și urm.).

* * *

Lucrarea, temeinică, a pâr. Picișanu cuprinde și cercetarea literaturii dezvoltate în jurul lui *Supplex libellus*. N'aș crede că ediția din «Iași», care ar fi Pesta, e o retipărire a uneia care tot în 1791 ar fi ieșit la Viena (cf. p. 43). Molnar, care luase tipărirea asupra-și, a dat unde și cum a putut, pe ascuns de cenzură, ediția unică, poate la Hochmeister, poate aiurea. Bibliografia analizată nu e săracă, Sașii, atacați și de Maghiari și Secui, apărîndu-și cu învierșunare cetățuia istorică. Răspunsurile lui Clain și Șincai se știe că nu s'au tipărit. Un răspuns în limba germană a fost oprit de Cancelaria Ardeleană (p. 48). Din scrierea de față aflăm ca Anuarul Liceului Piaristilor din Ciu) a tipărit la 1907 răspunsul unguresc al lui Martin Bella, unul dintre ai lor (p. 48).

N. Iorga.

Pietro Orsi, *L'Italie moderne (1750—1923)*, Milano, Hoepli, 1923.

Învățătorul istoric italian dă a cincea ediție a unei lucrări de răpede, dar și solidă informație. Apărută întâiu, la 1900, în limba engleză, ea a fost tradusă la 1902 în limba germană, la 1909 în cea sirbească, la 1911 în cea franceză și în cea polonă la 1912. Rare ori o lucrare de istorie a avut atita noroc internațional.

El se explică prin limpiditatea și adesea originalitatea expunerii.

Se începe cu arătarea sensului și valorii vechii Sardinii regale. La 1750, supt Victor Amedeu al III-lea, emul al Prusianului Frederic, 330 de curteni, 2.500 de nobili în oaste, în singurul Piemont 20.000 de preoți și 12.000 de fețe călugărești. Burghesia intelectuală emigrează (Denina la Berlin; Lagrange el însuși era prin naștere supus sard). În Lombardia dominația spaniolă adusesse depopulare și sărăcie, dar Maria Teresa și Iosif al II-lea făcură însemnate îndreptări, sprijinind și pe istoricul Pietro Verri, pe Beccaria, și tolerară pe poetul Parini (la Pavia, Volta și Spallanzani). Aceiași Habsburgi fac să innainteze Toscana pe care o găsiseră cu 27.000 de clerici: primul budget nu e al lui Necker, ci al ducelui Leopold (1789). Veneția rămăsese încremenită în vechi forme de oligarhie; propaganda unui Gaspare Gozzi n'are răsunset. Genova era complet decăzută. În Parma Francesul du Tillot introduce reforme «filosofice»: noul duce era crescut de Condillac și Mably, dar fără efect. Neatinsă de spiritul veacului rămânea Roma Papilor. Se făcea doar artă și archeologie. Italia-de-Sud era «Spanie» bourbonică, dar un Tannucci aducea «filosofia» într'un regat cu 100.000 de clerici în Neapole, cu 63.000 în Sicilia, până la venirea pe tron a lui Ferdinand, soțul și sclavul atotputernicei regine austriace Maria Carolina (favoritul irlandes Acton era crescut la Besançon).

Un al doilea capitol tratează despre lumea Italiei în zodia Revoluției. Istoricul italian recunoaște că Reggio-Emilia, Modena, Bologna, Ferrara se uniră de bună voie cu Francesii lui Bonaparte în Republica Cispadană (1797), șimbure al Cisalpinei de mai târziu (cu Lombardia). Valoarea unei vieți naționale proprii e hotărît afirmată. Ideia Italiei s'a născut aturci, Napoleon, «președintele», apoi «regele Italiei», cu monedă italiană proprie, a voit-o, oricare ar fi fost motivul ce l-a inspirat. Dar

el creă două Italii, una în Nord și alta în Sud. Ele se *inspirau însă de la aceiași idele*.

Popoarele au dărâmat pe Napoleon ? Eu n'o mai cred. Totuși, Milaneseii se răsculară, în April 1814, contra bunului vice-rege, principele Eugeniu (p. 58), când opera napoleonică se sfârșea. În Maiu totuși unii Turinesi îi oferiră lui Napoleon în insula Elba coroana, pierdută, a Italiei (p. 59).

Restaurația *codinilor* e înfățișată în capitolul IV. E pentru Italia o epocă austriacă și una de carbonarism. O încercare de luptă liberală fătășă prin foaia *il Conciliatore* (1818-19) nu reuși.

O nouă epocă trebuia să fie a revoluțiilor. Carbonarii ridică steagul negru roșu-albastru (p. 70). Neapolea, Turinul se revoltă (Carlo-Alberto fusese crescut la Paris și Geneva; p. 81). Urmărirea învinsilor de către Austrieci aduse scene ca interzicerea pentru Confalonieri de a dormi pe perina cusută de soția lui (p. 89). Credinciosul duce de Modena, soț al unei princese de Savoia, spera să înlătore de la moștenirea Sardiniei pe compromisul Carlo-Alberto (p. 80). Acesta trebui să se curățe luptând în Spania contra Constituției (p. 81).

Reacțiunea ține până la 1831. „Libertatea“ e oprită și pe buzele cîntăreților (p. 94). În Neapole se distrug sate, se taie un canonic de peste optzeci de ani; capetele se poartă în cuște de fier fixate la casele de locuință ale execuțiilor (p. 95). Se vorbește pe larg de planul „italian“ al ducelui de Modena (pp. 97-8): el sfârși prin hotărîrea de a-și ucide complicii liberali. Revoluția de la 1831 creă numai pentru un moment «Provinciile Unite ale Italiei».

Agitațiile lui Mazzini înseamnă pentru cugetarea și fapta italiană o nouă cră: *intervențiile populare reale*. „Tinăra Italie“ apare, în străinătate. O încercare, la 1834, în Savoia, nu izbuti. În acest timp era vorba de a încorona pe bietul Împărat Ferdinand ca rege al Lombardo-Veneției la Milano: Carlo Alberto refușă omagiul său (p. 114). Tulburări izbucnesc în Sicilia și aiurea. Generația nouă dădea pe Gioberti, pe Pellico, pe Niccolini și Guerrazzi, pe d'Azeglio (*Gli ultimi casi di Romagna*) și Grossi, pe Manzoni și pe Cesare Balbo, cu *Le speranze d'Italia*, pe Tommaseo și pe Cantù, iar ca poeți Rossetti, Giusti și pe Berchet. Propaganda lui Gioberti dadu o clipă pe sufletul noului Papă Piu al IX-lea.

„1848“ porni din Italia, dar *pe un ritm frances*. În limba francesă la congresul agrar din Casale, în 1847, Carlo-Alberto se declara gata să lupte pentru „independența națională“ (p. 146) și îndată lua calea reformelor după rețeta parisiană. Revoltele izbucniră din nou. Statele liberale se apropiiau printr'o unire vamală (p. 148). Se descrie pe larg mișcarea din Palermo. La Turin, în congresul ziariștilor, Cavour cerea Constituția, câștigînd pentru ideea sa și represintanța orașului, apoi pe rege, care dădu statutul. Marele-Duce de Toscana o promite. Piu al IX-lea urmă, în Mart.

Războiul cu Austria venia de la sine. Provocațiile austriace — sila de a fuma în folosul fiscului (pp. 155-6) — îl grăbiră. Veneția, Milanul se revoltă. Sardinia intervine. Aceste pagini sînt poate cele mai frumoase din carte. 6.000 de Toscani erau lîngă 60.000 de Sarzi (p. 168), și Papa trimetea 17.000 din ai săi (*ibid.*). Dar reacțiunea se produse răpede. Cei 45.000 de Napoletani nu luptară. Papa se temu de o shismă a Germanilor (p. 171). Neapole pierdu Constituția. Dar Veneția se unia în sfîrșit cu Sardinia și Sicilia, revoltată, cerea pe al doilea fiu al lui Carlo-Alberto (pp. 177-8). Totuși se merse la înfringere, la părăsirea teritoriilor liberate.

Pretutindenii, în Sicilia, la Roma, care proclamă o republică, la Florența, care numi un guvern provisoriu, noile democrații cădeau. Dar Saxonia reluă, în 1849, lupta. La Novara armata ei fu zdrobită. Regele abdică. În Florența Marele-Duce reintră în mondir austriac (p. 196).

Un nou capitol presintă pregătirea noului rege sard, Victor Emanuel al II-lea, pentru a treia luptă a unității italiene. Soțul fiicei arhiducelui Rainer nu era popular (p. 210). Genova se revolta, republicanii erau în fierbere. Dar noul șef al Guvernului, Massimo d'Azeglio, zicea : «Vom lua-o de la capăt, și vom face mai bine» (p. 211). Iar regele, disolvînd Camera, vorbea nației astfel : «Am promis să salvez nația de tirania partidelor, oricari li-ar fi numele, scopul, gradul oamenilor cari le compun» (p. 214).

Se arată, cu casuri imbielșugate, situația în celelalte părți ale Italiei. Capitolul despre politica piemontesă în vremea războiului Crimeii e întins. Aflăm că la congresul din Paris „Napoleon ar fi vrut să procure lui Victor Emanuel vre-un folos pozitiv,

precum cîştigarea Parmei și Modenei, ai căror duci ar fi putut să capete o compensație în Principatele dunărene; dar proiectele scoase înaintea de ei cereau consimțimîntul Austriei, care nu voi să audă de ele" (p. 230).

Astfel se ajunsese la războiul decisiv cu Austria în 1859. D. Orsi explică hotărîrea lui Napoleon al III-lea de a se opri după Solferîno pentru a da aliatului său numai Lombardia, rămînînd ca Papa să păstreze o confederație italiană în care ar fi intrat și Austria pentru Veneția, prin îngrijorarea ce i-ar fi produs sentimentul general pentru unitatea Italiei libere (p. 262). Fusese vorba, în adevăr, ca Jérôme Napoleon să aibă Toscana (p. 263). Lucian Murat voia Neapole (p. 268 nota 1). Încă de la întrevvedere de la Plombières, în puterea principiului naționalităților, Franța își rezervase Savoia (p. 268). Dar Italia de la sine își făcea unitatea. Garibaldi voia să reie și Roma, Veneția și... Savoia (p. 276). La 14 Mart 1861 Parlamentul dădea lui Victor Emanuel titlul de «rege al Italiei».

Un alt capitol arată cum s'a ajuns la adăugirea Veneției și a Romei. Garibaldi fusese destinat în 1866 pentru Dalmația (p. 301).

De observat în cele ce urmează speranțele italiene din 1878 că, luînd Bosnia și Herțegovina, Austro-Ungaria va da Italiei Trentinul (p. 327). Unirea cu Puterile centrale e explicată prin emoția pentru așezarea Franciei în Tunis, unde, totuși, se recunoaște, azi Italianii, 100.000, represintă dublul colonilor francezi, dar criticată pentru că s'a făcut fără condiții (p. 328), care pentru Balcani, fură puse, în 1887, la înnoirea pactului.

În ultimele capitole se vede energicul avînt cuceritor și creator al celor două generații următoare. Încă din 9 August 1913 Austria propune Italiei să atace pe Sîrbi (p. 379, nota 1). Relevăm nedreptatea de la pagina 386: «Intervenția României, în loc de a folosi Înțelegerii» — și ea a liberat Verdunul! — «dădu puțința Imperiilor centrale să înainteze în această țară» — unde rezistența eroică a menținut doi ani și jumătate o întreagă armată germană — „și să-și înlocuiască proviziile" (*di rifornirsi*) (p. 396). Italia a cunoscut doar ea însași durerile noastre, cînd teritoriul i-a fost năvălit și n'a socotit că astfel ea și-a pierdut rolul în marele război, unde nimeni nu putea aduce decît — ce avea. Doar s'a crezut, la un moment dat, în posibilitatea unei retrageri pîna la Pô (p. 400). Și, dacă în Italia au venit, ca ajutoare

„alcune divisioni inglesi e francesi“ (pp. 400, 403), noi am avut în ajutor — pe Ruși.

O bibliografie bogată și aleasă întovărășește cartea, ilustrată cu discernămint.

N. Iorga

* * *

Nicolae Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor*, Oradea-Mare 1921.

D. N. Firu caută și juzi români în «Biharia», în Bihor, pe care și Jung îl considera ca o insulă de romanitate neîntreruptă. Se citează din «Istoria episcopiei orădane» a lui Bunyitay un act care înfățișează pe «juzii de scaun» români făcînd jurămint episcopului catolic (p. 10), în veacul al XVIII-lea.

Se descrie traducerea litaniiilor Maicii Domnului în veacul al XV-lea (p. 11 și urm.): manuscrisul a fost descris și în «Neamul Românesc» din 1920 (no. 55). Se amintește Octoihul din secolul al XVII-lea aflat de d. Ciuhandu. Într'o copie a Cazaniei lui Varlaam popa Urs din Cotiglete adaugă la 1676 și predici care nu se află în cartea moldovenească tipărită (p. 17 și urm.). Tot pe atunci (1685) protopopul Petru din Tinod transcrie un «Anghilest» sau Octoih și un Ceaslov, apoi (1673-84) o Slujbă de sfințirea bisericii, o Rînduială a maslului (1673), o Liturghie de-a lui Dosofteiu (1679), un Molitvelnic (1688). Se cunoștea copistul moldovean și dascăl Vasile Sturza, tot de la sfîrșitul veacului al XVII-lea: ținea școală în satul Stracăș, unde transcrie și el Liturghiile și Ceaslovul, mergînd și pe la Răbăgani, unde copie «Rînduiala ispovedaniei» apoi și un Liturghier (1730), la Nădab, unde lucrează la Evangheliile Învierii, la Sint' Andrei și Mănăstur, prin părțile Timișoarei, scriînd Pravila, Acatistul și Slujba pentru Rusalii (1708). Un «diac din țara Moldovei» era lîngă el, scriînd Slujba Joii Mari, la 1717. Nu murise Sturza, și pornise lucrul său, la Gepiu și Josani, Pavel dascălul, din Bereg, Pavel Rusul, «Pavel dascăl rus», care scrie un Strastnic la 1741 La Popmezeu și Sîmbățșag se află copistul Ștefan Popa, la Surduc, la Derna popa Ioan din Polonia, la Leta Mare popa Ștefan, la Sititelec popa Gavril, la Șumugiu călugărul Agafon de la Iași, venit prin Șiria, la Sîmbățșag popa Ștefan, la Apateu Ioan din Muncaciu, poate la Răbăgani popa Floru, la Beluș Iosif Popa, care scrie Cazanii la morți (1755), la Hidișelul-dejos popa Gavril, la Păușe Gheorghe Popovici Cuculean (care scrie «Alexandria», dar și «Istoria lui Nicolae»).

Partea a doua dă știri despre școlile locale (Velența, Oradea-Mare, încă din 1754).

Cartea se mîntuie cu știri despre societățile culturale din Oradea-Mare (din 1851).
N. I.

* * *

G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române în secolul XVI*, București 1921.

Analisă foarte atentă a manuscriselor, documentelor, tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea, cu semnalarea particularităților filologice. E un repertoriu foarte utilizabil, arătînd o muncă deosebită.

Cîteva din actele care s'au publicat ca fiind din acest secol sînt din al XVII-lea prin neobservarea lui $r = 100$ adaus supt $z = 7.000$ din dată.
N. I.

CRONICA

Nuovo Patto din Roma publică, cu prilejul serbărilor universitare de la Padova, un număr special, în care se dă în facsimile, după Biobibliografia lui Galilei de Antonio Taverio, o scrisoare a lui din 1635.

* * *

În *Glusul Bucovinei* din 16 Septembre și urm. d. Leca Morariu se ocupă de frații lui Eminescu (și tiragiu a parte).

* * *

D. Rudolf Spek publică o „Cartă a așezărilor germane în România Mare” („Karte der deutschen Siedelungen in Gross-Rumänien”), cu statistice în parentese.

O întrebare: de ce în foasta Ungarie numele de localități maghiare, în Bucovina cele austriace?

* * *

În *The study of medieval chronicles* (din «Bulletin of the John Rylands Library», 1922) d. T. F. Tout fixează deosebitele motive de inspirație ale cronicarilor din evul mediu și cauzele de eroare: lipsa de izvoare, de perspectivă, de simț pentru deosebiri, de spirit de comparație, de alegere între mărturi. De și

adesea informația e de prima mână, cronicarul călugăr era în afară de lume (dar pelerinii supliniau la aceasta și corporația, prin ce aduna, întregia cunoștințele lui personale) el era în jurul unei tradiții; între mănăstiri, și din țeri deosebite, erau rapoarturi. Autorul se ridică pe dreptate și contra discreditului cronicei pentru alte izvoare. Atmosfera epocilor trăiește în cronici. Pentru aceasta însă ele trebuie cetite *întregi*. Sistemul fișelor a ajuns o primejdie.

* * *

În „Prietenul Nostru“ de la Cîmpulung, VII, 5-8, două documente, unul de la Duca-Vodă, altul, din 1785, al moșnenilor din Cîmpulung, cu județul Nicolae Cocoșoiul în frunte, înțelegîndu-se cu „Ungurenii streini“ pentru pășunea orașului lor. «Ungurenii» aveau ispravnic peste dînșii. Dădeau „claca de case“ și „dijma din bucate“, plus 40 de bani pe an pentru vite. Se renunță la mielul de fiecare «odaie» la dus și la întors. D. I. N. Ionescu, publicînd acest interesant act, observă că Mocanii au întemeiat părți din Bădeni și Berivoiești și mahalale (ca Bughea = Budea, Bărbuș) în marginea orașului.

* * *

În Eugène Yéméniz, *La Grèce moderne* (Paris 1862) se vorbește de Kutzonikas, unul din ajutătorii lui Photos Tsavellas. Marcu Boțari, a cărui biografie se dă, după izvoare orale, „a petrecut parte din tinereța lui la Vurgareli, sat la picioarele munților Giumerca“ (Vurgareli, de la Vurgar, Bulgar, cu sufix de diminutiv românesc, e un nume de-al nostru). Numele defileului celor Cinci Puțuri, în aceeași Athamanie (p. 69), arată prezența păstorilor „vlahi“. Boțari poartă scurteica de blană de capră (p. 87). Alături de Byron se află fostul Mitropolit bucureștean, odată al Artei, Ignatie. Boțari-i scrie la 18 August 1823. Vlădica s'a îngrijit apoi de soția și de copiii eroului (p. 103 și nota 1, după P. Gamba, *Relation de l'expédition de lord Byron en Grèce*, 1825). N'aș îndrăzni să recunosc articolul românesc în numele vestitului Miaulis: s'ar datori, după autor, faptului că «un strămoș» își botezase astfel vasul (p. 118, nota 2).

* * *

În broșura d-lui Vasile C. Osvadă, *Material pentru soluții economice* (Cluj 1923) se află știri și acte cu privire la desvol-

țarea inițiativei economice la Romîni de peste munți. Se dă și o bibliografie și statistică economică.

* * *

Întăiul volum din *Istoria Armenilor* de d. V. Mestugean e bine informată, împărțită dibaciu și clară. Uneori numele trebuie prefăcute în românește («Antioche»—Antiohia, etc.). De îndreptat și unele greșeli de nume (Rawlinson, nu «Ramlinson», Rugge nu «Bugge», etc.).

* * *

În *Biserica ortodoxă romînă* din Iunie 1293, d. Șt. Berechet studiază situația averilor mănăstirești basarabene.

* * *

În *Analele Rîmnicului* 1, 3, note despre jocuri și costume, de d. Petre St. Popescu. Tot acolo știri despre bisericile din Rîmnicul-Sărat.

* * *

În biserica domnească din Vaslui s'au găsit rămășițe ome-nești amestecate cu niște fire de aur și argint din haina de brocart a mortului. S'a făcut în *Galații Noi* din 20 August presupunerea că ar fi vorba de trupul lui Iuga Coriatovici, îngropat, după Strykowski, al cărui text se verifică din nou, la o «mă-năstire din Vaslui». Ștefan-cel-Mare ar fi «respectat» mormîntul înaintașului său. Felul neobișnuit cum e așezat aci mortul ar fi încă o dovadă. Ipoteza e ingenioasă, dar firește nu iese din domeniul în care, cu așa de puțină informație, se pot învîrti conjecturile. Ștefan nu se pare a îi putut să aibă un mare «respect» pentru unul pe care nu-l trece între Domni însăși cronică țerii scrisă în Domnia și din ordinul lui la Putna.

* * *

În noua revistă *Oltenia* de la Craiova d. Plopșor publică do-cumente interesante: asupra unora din ele revenim mai jos.

* * *

În *Cronica numismatică și arheologică*, IV, p. 27, d. C. Moisiu constată că *până în veacul al XIII-lea Ardealul voevodal nu dă la iveală monede regale ungurești*. În secolul al XII-lea mon-etăria Arpadienilor, de altfel, nu simte nevoia de a bate altă

monedă decât cea de aramă (*ibid.*), revenindu-se, cum observă d-sa, la schimb. Dar aurul și arama bizantină umblă în provincie. După navalirea tătarască apar în Ardeal «banii» din Slavonia, devenind «moneda curentă timp de mai bine de o sută de ani» (p. 28), uniți, supt Angevini, cu «banalele regales», bătute la Sibiu și Cluj, cu «groși» după datina boemă și florinii, «ughii» noștri.

* * *

«Arvona» moldovenească, arvună, în alte părți, e din bizantinul ἀρβάσιον (cf. latinul *arrho*) Se întrebuintează (H. Meunier, *Les nouvelles de Léon-le-Sage*, Paris-Bordeaux 1923, p. 73) în sens de dar de logodnă. Noi avem vechiul sens grec în legătură cu un comerț arhaic.

* * *

O analiză atentă a subiectului și o perfectă formă literară deosebesc *Cercetările critice* ale d-lui Ion Sin-Giorgiu (București 1923). De relevat mai ales frumoasele pagini despre Hölderlin.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Note despre poetul V. Bumbac în „Junimea literară“, XII, 4-5.

*

Între cărțile citate e și «Scurta deducere a istoriei Vest- și Ost- Romanilor», adică : a Romanilor apuseni și răsăriteni de la popoarele cele mai veche în Italia și de la împărțirea ei, înaintea de numărarea cea hristiană» a lui «Dimitru Constantin Oravițanu», profesor la preparanția din Arad (și de «istorie magiară», pe lângă pedagogie și metodică), plus «directore actuale a districtului din Oradia-Mare de școală triviale» și «a unei sfinte catolice și apostolice biserice drept-credincioase răsăritene, astăzi în întreaga pensiune așezată», Timișoara, «cu tipulu lui M. Hazai și a fiului său Gellouu», 1856, (jos, titlu și în nemțește : «Kurzgefasste Geschichte der West- und Ost- Römer»).

Voluntii I cuprinde o prefată, din care aflăm ca autorul a fost de la 1814 la 1816-17 în Oravița Montana, «la gimnasiul cel micu latinu professoru de gramatica și sintasa latina», iar la Arad a funcționat până în 1837, trecind la administrația din Oade, iar la anul 1845 «actualnicu directoru de șoli» acolo, trecind în pensie la 1850. Înclună nației iubite «năcăjala» sa «Nu-nă fu

scopu a scrie istoria critică aŭ hronica popoarelor, nici a mă confundă în disputăciuni adânci și goale disertăciuni, ci scriu pentru clasa Românilor noștri cea de mijlocu după putința însușirilor mele și pentru mai ușoară pricepere a iubiților mei cetitori; scriu ca și șholaru se priceapă și prin cetire cu înțelegere pe ai săi, acasă și pretutindenea, se-i desfăteze, se-i învețe: nu s'a «sumețit» a face alfel. Lucrarea, «spinoasă, găzaloasă și cam lunecoasă», se cere judecată după cetire. Așteaptă o carte de «gramatica și ortografia romină» de la colegul din Arad, Atanasiu Șandor. Prefața e din 1830.

Între prenumerații pentru volumul al II-lea aflăm și pe pictorul Dim. Turcu din Oravița. Numele sînt foarte multe, și de străini, toți din acele părți.

* * *

În *Cronica numismatică și arheologică* (II, 4—5) d. Iulian Marțian presintă noi tipuri de monede dace, iar d. C. Mihail se ocupă de inelele de la Trei Ierarhi ale familiei lui Vasile Lupu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

D. N. Baboianu dă o ediție românească a *Amintirilor* lui Take Ionescu.

Interesul acestei reproduceri de conversații cu atitea personalități politice marcante nu trebură să mai fie relevat. Caracterisările sînt fixate cu grație, dar și cu putere.

* * *

În vremea ocupației, cunoscutul biograf al regelui Carol, Paul Lindenberg, a tipărit, la Stuttgart, un vechiu carnet de notițe al viitorului rege român pe vremea cînd era ofițer prusian în campania contra Danemarcei (*Tagebuch des Königs Karl von Rumänien als Ordonnanzoffizier des Kronprinzen Friedrich Wilhelm v. Preussen im Feldzug 1864*).

Insemnarile, foarte scurte, n'au un deosebit interes istoric, nici o valoare literară. Se înseamnă însă motivul plecării în războiu: deprinarea pentru neizbunirea căsătoriei dorite cu princessa Ana Murat. Regele Wilhelm II recomandă să se gîndească «la părinți - și luca la cineva» și-și amintea că, într'un cas analog (legătura cu princessa Radziwiłł), el însași n'a putut avea distracția unui războiu, «în care se uită atîta».

* * *

O carte neîntrebuințată pentru Romîni din Pind e a lui Robert Curzon jun., *Besuchen in den Köster der Levante, Reise durch Aegypten, Palästina, Albanien und die Halbinsel Athos* (trad. germană de Meiesner, Lipsca 1854). Autorul a fost la Mețovo, unde fruntașul i-a dat o scrisoare către soldați într'o «romanică (*Romanische*) rău scrisă» (pp. 1—5, 161). Trece apoi la hanul de la Malacași, al vechilor Malacași din veacul al XIV-lea (pp. 149, 165, 166-7). Citează *Palaeographia graeca* a lui Montfaucon pentru zidirea Lavrei atonice de Neagoe (p. 188). La Karakalla se raporia legenda că Petru al Moldovei a poruncit Spătarului său să facă o mănăstire aici, dar el a clădit numai un turn la Mare și a luat pentru el restul banilor; amenințat să i se taie capul Spatarul a ispășit, făcînd din banii lui actuala zidire. Petru ar fi fost adus apoi de noul ctitor la Muntele Sfînt, și s'ar fi călugărit amîndoi, supt același nume de Pahomie, pe care se știe că l-a luat *in extremis* Alexandru Lăpușneanu, fost Petru Stolnicul (p. 191). Am discutat această legendă, raportată de Proschinetariul lui Ioan Comnen și povestită și de Teodor Burada, în *Muntele Athos și Terile românești* (din «Analele Academiei Romîne»). La Zographu se descrie clădirea lui Ștefan-cel-Mare, «foarte imponentă» (p. 209), la Dochiariu, lucrul lui Alexandru al Moldovei, în «1578» (p. 210), cunoscut printr'o inscripție, la Xeropotam al lui Alexandru «Munteanul» (de fapt tot Lăpușneanu), «un mare binefăcător pentru acesta și alte mănăstiri la Muntele Athos, care datorește foarte mult evlaviei deosebiților Domni creștini ai țerilor dunărene din Împărăția turcească» (p. 213). Și la Dionisiu e vorba de darurile noastre: al lui Neagoe, al lui Petru «al Basarabiei», (al Moldovei, Rareș), al Ruxandei «Domna» (p. 215), ceva nou. Sierul lui Nifon, dat de Neagoe, a fost descris de Burada și, mai pe larg, de d. G. Balș. Iată descripția lui Curzon: «E lung de două picioare și înalt de două picioare și are forma unei biserici bizantine; materialul e argint aurit, dar stilul admirabil și vrednic de însemnat al lucrării îi dă o valoare care întrece cu mult cuprinsul lăuntric. Coperișul are de-asupra lui cinci cupole de aur; pe fiecare latură șaisprezece nișe, în care sînt chipuri de sfinți în *niello* și opt alți la fiecare capăt. Toate ferestile sînt înzestrate bogat cu brile («Schmürkeln») de lucru în relief («von offener Arbeit»), un fel rar de model gotic, căruia nu-i samănă

nimic în Europa. E în total un monument minunat și scump de veche artă, produsul unei țeri total necunoscute, bogat, rar și particular în plan și executare, și de fapt unul din cele mai remarcabile obiecte de la Muntele Athos; totuși se poate considera patera princesei Pulcheria ca și mai de valoare (*ibid.*). Despre această pateră se vorbește așa: «Aici s'a găsit și un remarcabil bust al unei Doamne, n'am putut afla care să fi fost; probabil Împărăteasa Pulcheria sau altfel Roxandra Domna (Domina?), soția lui Alexandru Domn al Țerii-Românești (*sic*); căci amândouă aceste princese au fost binefăcătoare ale mănăstirii» (*ibid.*). La Sf. Pavel se notează darul lui Brîncoveanu («Brancobano»), care i-ar fi chiar ziditorul. Opera «mai multor hospodari și Voevozi ai Basarabiei» e pomenită și la Cutlumuz (p. 220). Se dă la capăt o frumoasă icoană a mănăstirii St. Pavel și a Meteorelor tesaliene.

* * *

D. George D. Nedelcu adună un dosar prețios în publicația sa întinsă, *Justiția română supt ocupație* (București, Socec, 1923). Rămîne foarte curioasă funcționarea supt străini a Ministeriilor cu „giranții“ lor numiți, și lucrînd în numele unui Suveran al cărui „imperiu“ în teritoriul ocupat dispăruse.

Ordonanța lui Mackensen hotărăște că publicațiile judiciare vor apărea în «Bukarester Tagblatt» și în *Gazeta Bucureștilor* (p. 80). Ca amănunte, evacuarea, de Sf. Nicolae, a «Ministeriului de Justiție» cu amenințarea că altfel se vor arunca dosarele pe fereastră (pp. 94-6). „Ce înseamnă politeța asta?“, i se strigă unui ofițer care vorbește omeneste «secretarului general». Acesta e insultat de ofițerul german Otto Petersen, fost director al Băncii Generale Romîne. Imediat după evacuare, localul a fost prădat și murdărit (pp. 98-9). Comandanții de etape «gratiau» pe asasini (pp. 116-8): așa Germanul Hentz, chauffeur, care ucisese pe cineva cu mașina și era osîndit la un an (pp. 118-9). Era vorba a se introduce magistrați bulgari (p. 207). S'au condamnat la moarte și executat oameni achitați de justiția noastră (p. 305). Dd. Lupu Kostaki, Antipa, etc., cântau să dea țerii o nouă organizație, de tip german (p. 347 și urm.). Mai departe cetim: «D. Lupu Kostaki desemnase între persoanele care aveau să conducă guberniile în care voia să împarta Muntenia și Moldova pe dd. Paul Teodoru, Al. Crăsnaru și Mihail Rahtivan.

Urzeala politică era: detronarea Regelui, înlăturarea dinastiei, (p. 350 nota 1). Urmează analiza din punctul de vedere al dreptului a instituției „giranților“ numiți prin „ordonanțele“ administrației militare, „numiți supt ocupație“, după formula lui Maiorescu (p. 351). Se dă și acest act venit de la ei, în Iulie 1917: «Subsemnații, avînd convingerea că, în împrejurările prin care trece țara, acțiunea d-lui P. P. Carp e singură în stare a reda României situațiunea pierdută, îi încredințăm sarcina de a apăra drepturile țerii în negocierile ce se vor deschide pentru dobîndirea păcii, dorite de toți» (p. 353): acest act se dădea spre semnare prin prefecturi. Iată și un act al primarului de Cîmpulung, Emanuel Dimitriu: «Se aduce la cunoștința tuturor, pentru ultima oară, atît locuitorilor stabiliți în Cîmpulung, cit și celor noi veniți, și în deosebi tineretului din școli, datorita ce o au de a saluta pe dd. offițeri germani și pe cei ai Puterilor aliate. Toți cei cari nu vor fi următori dispoziției de față se vor pedepsi cu închisoare, iar orașul și cei responsabili de educația tinerimii (conducătorii de școli) cu amendă de la 100 de lei în sus. În baza ordinului no. 498.217 de la 23 Iulie al d-lui comandant al etapei mobile no. 267, aplicarea pedepsei va intra în vigoare de Miercuri, 1 Augst, anul curent.»

* * *

În broșura d-lui H. Pirenne, *Un contraste économique, Mérovingiens et Carolingiens* (din «Revue belge de philologie et d'histoire», n-1 din 2 April), se revine la ideea că evul mediu începe prin ruperea unității mediteraniene din antichitate, mulțămită invasiilor arabe. Astfel inițiativa germanică rămîne numai pe al doilea plan. Relevăm și nota de pe p. 224 nota 1, în care se amintește că în noua lucrare a lui A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung*, Viena, 1918-20, se arată că Germanii n'au provocat «cesura culturală» ce se crede, fiind ei înșiși în mare parte ciștigați de cultura romană, la care țineau din răsputeri.

Pentru a-și proba teza, contestabilă în parte, autorul aduce înaintea multor fapte neglijate. Supt Merovingieni, rolul Marsiliei, unde se debarcau și vinuri din Gaza și papyruse; spre epoca noilor stăpînitori el dispare. Aceasta din urmă, prea-năruită de Biserică, o aliată dominatoare, n'ar fi fost superioară

economicește celelalte. După Dopsch și J. W. Thomson, *The commerce of France in the ninth century* («Journal of political economy», 1915), d. Pirenne înseamnă trecerea spre Nord, la Rouen. Am admite cu greu Venețieni în aceste părți (p. 233). Moneda de aur e înlocuită prin cea de argint, răzimată pe dinar. Moneda tirgului înlocuește apoi pe a Împăratului (p. 335).

* * *

Cartea d-lui Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916-1918)*. Rîmnicul-Vîlcii 1920, e plină de revelații interesante. Sînt și știri despre schimbările din Rusia, luate la fața locului de un om deprins a judeca faptele și împrejurările politice. Tot așa despre planul «guvernului de colaborare» din 1917 și alcătuirea efemerului «partid al muncii». Cităm: «Erau în Senat cîțiva senatori cari formau un grup de adversari irevocabili ai reformelor. Ei aparțineau politicește partidului conservator și erau conduși de senatorii Argetoianu și Ionaș Grădișteanu».

În special sînt cu de-amănuntul descrise împrejurările petrecerii pribegilor în Rusia.

* * *

În *Romania* pe Iulie 1919, d. Al. Rosetti reiea în discuție catehismele românești din veacul al XVI-lea, cu prilejul descoperirii făcute de Andrei Birseanu. D-sa admite, cam e natural, catehismul din 1559, a cărui dată reiese din numele Vlădicilor în paginile de curînd găsite. Manuscriptul d-lui Iulin Marțian, acum la Academia Romînă, dă aproape același text. Baza e catehismul lui Luther, care e prescurtat. În ms. Marțian sînt și fenomene de rotacism. Și acuma păstrez părerea că zugravul străin Maler n'a putut traduce catehismul. Interesantă indica ia că traducerea s'a putut face, «după 1529», în regiunea vechilor versiuni din secolul al XV-lea, supt influența orașelor germane din Zips și Sáros.

* * *

În *Contribuții nouă privitoare la Voevozii romîni din Ardeal și părțile unguerești în veacul al XVI-XVIII-lea* (Cluj 1922) d. Șt. Meteș notează Voevozii din părțile Ciceului, în secolul al XVI-lea, cei de la Chioara („Cetatea-de-piatră”), cei de la Șimiău. Se arată mecanismul administrației lor prin juzi și crainici: juzii se aleg la Sf. Ilie și la Bobotează și jură; ju-

decata Voevodului e la două săptămîni odată, pe alocurea însă numai odată pe an. I se presintă ca basă raportul juzilor și juraților. Preoții trebuie să-i arăte că știu Tatăl Nostru, Crezul, Cele zece porunci; cel d'întăiu îl spunea și poporul. O parte din birșag e a Voevodului. El umbla călare. Da domnului de pămînt un bou, o căprioară, un uliu, un țol, un florin. Preotul poate fi Voevod. Oastea e comandată de acest șef. El ține «nedeie». I se dă de oameni o dijmă din vite, slujbă la coasă, colac, pîne, ouă, picior de porc. Știri despre satele colonisate de Voevozi, p. 17 și urm. (un cas cu voia lui Iliș Rareș și lui Lăpușneanu în părțile Ciceului). Voevozi bogați împrumutînd Statul (p. 18). Informația e inedită sau rară; lucrarea, de cel mai mare merit. Găsesc și mențiunea moșiei pe care o avea Gheorghe Ștefan în Sătmar prin August 1659, Istvándi (Turistvandi), luată cu 800 de florini de la familia Prinyi (p. 18).

* * *

Părintele Iacob Radu tipărește în „An. Ac. Rom.” catalogul descriptiv al manuscrisurilor Episcopiei unite din Oradea-Mare.

* * *

Cu bogată informație filologică d. V. Pârvan caută a lămuri numele de rîuri dacoscitice (în «An. Ac. Rom.»).

* * *

Publicația de documente românești a d-lui I. Bianu e continuată printr'o fasciculă mergînd până la 1632. Ea poartă data de 1907. Într'un act din 1631 se pomenesc între scutelnici: «socacii, curechearii și grădinarii hătmănești» (p. 189).

* * *

Pentru istoria întăielor timpuri după unirea din 1918 sînt de folos articolele limpezi ale d-lui Gh. Turbure, *Cuvinte din Blhor* (Oradea-Mare 1923). Pentru bolșevicii unguri în aceste părți, p. 47 și urm. D. de Saint-Aulaire la Orade, p. 93. Uciderea d-rului Ciordaș, p. 111 și urm. Ațitări maghiare la revanșă, p. 138. Adevărată aserțiunea de la p. 74: «Noi încă n'am zidit nimic».

* * *

O pagină din viața școlilor noastre din Ungaria o dă, cu documente inedite, d. I. Georgescu, în *Istoria Seminarului din Orade* (București 1923).

* * *

O informație bogată și sigură asupra tipării izvoarelor diplomatice în deosebite țeri o poate afla cineva în lucrarea d-lui António Ferrêo, *Da importâncio dos documentos diplomaticos en História* (Coimbra 1917; din lucrările Academiei portugheze). Portugalia are și rapoarte din Viena și Petersburg care ni-ar putea servi.

* * *

În *Pagini de glorie din războiul pentru întregirea neamului: Grupul Cerna* (Severin 1923), dd. căpitan Gh. Nicolaescu și P. Nicolaescu-Cranto dau știri precise despre acel episod în adevăr «glorios» din războiul de unitate națională. Paginile de la sfârșit sînt din cele mai duioase pe care le-am citit.

BCU Cluj / Central*University Library Cluj

Forma Saccea, în legătură cu vechiul «Voevod» din aceste locuri dobrogene, în loc de Isaccea, se află curent în actele românești, și din veacul al XIX-lea (dr. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învățămîntului medical în România înainte de 1870*. București 1923, p. 297).

Acestnume de «Saccia» al Isaccei, în legătură cu Σακκῆς al Bizantinilor din secolul al XI-lea, e dat localității și de agentul român acolo, Stoianovici, la 10 Maiu 1876 (*Documente oficiale, Neutralitatea României, neutralizarea Dunării, Diverse*, București, 1876, p. 4).

* * *

Lumea din Iași, VI, no. 17, dă trei scrisori din București ale lui Leon Tolstoi (1854). Drumuri rele, «oraș minunat, mare, frumos», cu operă italiană și teatru frances, viață scumpă și «destrăbălată». A fost la Oltenița, apoi la Silistra.

* * *

În *Glasul Bucovinei* d. Leca Morariu descrie un nou manuscris, din 1796. al *Războiului Troadei*. Se dă și reproducerea

unei pagini a Psaltirii slavone scrise pentru Efrem, episcopul de Rădăuți, și a unei alte pagini, înflorite, din Isopia de la Voroneț (de Ieronim Stoleriu, monah).

* * *

Studiul d-lui I. Șiadbei despre Alexandru Lambrior (din «Viața Românească») e mai întins și mai important de cum s'ar crede după titlu. E de fapt o privire critică asupra desvoltării filologiei romine în ultima jumătate de veac. Forma e cuvințioasă și chiar curtenitoare, cea ce miră la un elev al școlii de lingvistică din Iași.

* * *

În *Les origines et les débuts de l'imprimerie d'après les recherches les plus récentes* a d-lui Ch. Mortet opera lui Gutenberg apare numai ca un termin final.

* * *

În *Pravilistul Flechtenmacher* (din «An. Ac. Rom.»), d. Andrei Rădulescu arată că juriconsultul german a venit la noi în 1813. Se alege și partea lui la redactarea «Codului Calimah», care ar fi fost decisivă. El iea 200 de exemplare din carte, după dania Domnului, care, plecând, în 1819, îi dă cel mai laudător certificat. Pravilistul următor era, din 1818, C. Skeletî. Dar pe urmă Flechtenmacher revine ca „nomofilax“. Voia să creeze o Facultate privată de drept roman și făcu la Academie un «curs privat» de această materie. Căuta a desluși și trecutul dreptului nostru. Plănuia în 1837 un ziar de drept. Voia să deie și un Codul lui Iustinian în românește, cu toate adausurile de nevoie, menit tuturor țerilor românești. Dar Vodă nu aprobă. Bani de tipar lipsiră. Versuri de-ale lui sînt la Academie. A lăsat și un lexicon de drept civil și a tradus expunerea operei lui Szechényi.

* * *

Trecutul Preparandiei și Seminarului din Arad a dat d-lui Teodor Botiș material pentru o lucrare de vre-o 700 de pagini: *Istoria școalei normale (preparandiei) și a Institutului teologic ort.-romîn din Arad* (Arad 1922). La lucrare era să participe și Avram Sădean, mort în războiu. Interesante criticile aduse lui Iosif Iorgovici că întrebuița neologisme (p. 43). El alcătuieste niște «Socotiri din cap», necunoscute (p. 158). Asupra încer-

cărilor de maghiarisare, p. 237 și urm. De mare interes e propunerea lui Uroș Nestorovici de a înființa o foaie românească («Ephemerides Valachiae») pentru a promova cultura poporului român și a-i împărtăși «moravurile care sînt în floare la toate popoarele Europei». Mai departe: «Cere «în secret» opinia consesului ori de merită întreprinderea aceasta vre-o osteneală: va avea abonați? Consesul răspunde că ideia e cit se poate de salutară și că un ziar românesc e de cea mai mare necesitate» (anul e 1814).

Pentru «Organul societății de lectură a teologilor romîni din Arad» (de la 1869), p. 615 și urm., pentru foaia *Speranța* (de la 1872), p. 618 și urm. (era vorba de una cu titlul de *Lumina*).

Lucrarea e după inedite. Se dau și chipuri: al lui Diaconovici Loga la p. 59, al lui Dimitrie Constantini (p. 64; v. mai sus, p. 160), al lui Al. Gavra (p. 84), Biografiile profesorilor merită a fi utllisate. Prețioase numele din lista școlariilor.

* * *

În Anuarul I al liceului de Stat Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți pe 1921-2, de d. Emanuil Isopescu (Cernăuți 1923), se dă o istorie a învățămîntului bucovinean supt Austrieci, insistînd mai mult asupra ultimelor decenii.

*

În «Buletinul societății numismatice romine», XVIII, n-1 45, se tratează și despre medaliile lui Cuza-Vodă (pentru expozițiile regionale). D. C. Bănaru (=Moisil) vorbește de talerii Mariei-Teresei în Levant.

*

În *Ce-a fost odată din trecutul Bucovinei* (Cernăuți 1922) d. Leca Morariu se ocupă de topitoria de clopote la Pătrăuții Sucevei, de școala de acolo, de biserica din Volovăț, de biserica, total distrusă în războiu, de la Bădăuți, de lăutarii bucovineni.

Lucrarea e împodobită cu vederi (biserica din Arburea, cea din Pătrăuți, cea din Bădăuți, care *ar trebui refăcută întocmai*). La urmă, știri despre tristul sfîrșit al neutatului Gheorghe Popovici, al cărui rol în actualele împrejurări ar fi putut să fie atît de hotărîtor.

*

În *La Cultura* din Roma, II, 6, d. Ramiro Ortiz constată un împrumut al lui Stendhal din «Promessi sposi» al lui Manzoni.

*

O îngrijită gramatică românească, după un plan nou, o dă d. Arpad Bitay, în *Rövid román nyelvtan külövös tekintettel a hangváltozásokra* (Cluj 1923).

*

D. Gr. Avachian publică în rusește un studiu asupra Arme-
nilor din Cetatea-Albă (*Ocercă istorii akkermanskih Armiană
do XIX veaka*, Cetatea-Albă 1922).

*

În *Sirènes* de d. Henri Lechat, profesor la Universitatea din
Lyon, se arată că sirena a însemnat întâiu, în forma ei de simplă
pasăre cu cap de om, ca și șoimul egiptean, sufletul zburînd
din trup.

Grecii au făcut restul. D. Lechat descrie sirenele din Museul
de la Lyon.

*

În articolul său *Cea mai veche revistă literară românească*
(extras din „Anuarul Institutului de istorie națională“ din Cluj)
păr I. Lupaș cercetează din nou toate vechile încercări de pu-
blicistica românească în Ardeal și în special *Biblioteca romă-
nească*.

* * *

Supt titlu «Partidul» politic, conferința a Institutului Social Ro-
mân, d. D. Gusti definește științific originea, caracterul și misiunea
organizațiilor politice. De relevat, în abundența de idei juste:
«nu putem și nu trebuie să vorbim de o identitate între un
partid și între o clasă». Sau: „Acei cari vorbesc foarte mult im-
potriva oligarhiei sînt ei înșii, din punctul de vedere al orga-
nizării de partid, oligarhi. Oligarhia partidului este indispensa-
bilă partidului.“ Sînt, într'o formă obiectivă, perfect literară,
critici pătrunzătoare ale moravurilor. O admirabilă bibliografie
face din aceasta broșură un indispensabil instrument de lucru.

La istoria partidelor a se adăugi broșura mea *Scènes et histoires
du passé roumain*, din 1900.

* * *

În broșura sa *George Tofan* (Suceava 1923), d. N. Tcaciu
schitează cu duioșie una din cele mai curate figuri ale întelec-

tualilor romîni din Bucovina. Tofan a fost și propunătorul cursurilor de vară de la Vălenii-de-Munte.

* * *

Un călător nou se adaugă în *Analele Dobrogei* (IV, 2), la cei pe cari i-am analizat în «Istoria Romînilor prin călătorii»: Zanelli (pe la 1850); se traduc și paginile lui Boucher de Perthes. La cel d'întăiu, «Migulitch», trimis pentru pictură la Paris, e Negulici; nu știu cine poate fi Toma Constangin (Constanțiu ?) la Roma; lina «stago» e *stogoșă*. Se vorbește de ceara noastră căutată la Trieste Școala din București îi pare slabă (examin de franceză neîndestulător).

*

Se dau și extrase din Arabul Ibn Batutah, care a văzut Baba-dagul. La p. 155, nota, se arată că și pentru Abulfeda Bulgaria era «Țară a Vlahilor».

Se citează și articolul, necunoscut mie, al lui Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno* în «Atene e Rome» din Florența, 1915).

* * *

În cartea d-lui N. Zaharia, *Vasile Alecsandri, viața și opera lui* (București 1919), se va găsi și informație mai rară.

* * *

O bună și nobilă definiție a Universității cum trebuie să fie, în studiul d-lui Ramiro Ortiz: *Către studenți, despre ceva de pe acest pământ* (extras din «Arhiva pentru știința și reforma socială»). Profesorul de literatura italiană e și contra retoricei goale și contra universalității ignorante și contra specialismului strîmt.

Într'un număr apropiat din aceeași revistă vom da dosarul monedei lui Cuza-Vodă, «romînul».

* * *

După d. C. Moisil, în «Cronica numismatică și arheologică», ultimul Domn moldovean care a bătut monedă cu scop practic a fost Ștefănița: Petru Rareș ar fi întrebuințat numai bani turcești.

N. Iorga